

SIMAS KARALIŪNAS

RESPUBLIKOS LINGVOSOCIALINĖS SITUACIJOS CHARAKTERISTIKA

Įvadinės pastabos

Lietuvių kalba yra socialistinės lietuvių nacijos susižinojimo priemonė, ir dabartiniu visuomenės raidos etapu ji patenkina visas lietuvių tautybės žmonių tarpusavio bendravimo reikmes. Tarybinės santvarkos metais, suklestėjus lietuvių tautos kultūrai, pakilo ir lietuvių kalbos vaidmuo, suintensyvėjo jos visuomeninis vartojimas ir išsiplėtė jo sferos. Kitas svarbus respublikos lingvosocialinės situacijos bruožas yra tas, kad jos teritorijoje, be nacionalinės kalbos, funkcionuoja tarybinių tautų tarpusavio bendravimo kalba – rusų kalba. Lietuvių ir rusų kalbos pasiskirsto vartojimo sferomis; respublikos visuomeniniame, ūkiniame gyvenime jos viena antrą papildo. Rusų kalbos poveikis lietuvių kalbos sistemai yra nedidelis ir pasireiškia daugiausia netiesiogine interferencija.

Nacionalinės kalbos ir rusų kalbos harmoningą koegzistavimą ir funkcionavimą, nacionalinio – rusų bilingvizmo raidos pobūdį ir kryptį lemia leniniškos nacionalinės politikos principų įgyvendinimas, kalbinės kūrybos politika.

Lietuvių kultūros kilimas, lietuvių kalbos vartojimas bei jo intensyvėjimas

Tarybų valdžios metais broliškoje TSRS tautų šeimoje suklestėjo Tarybų Lietuvos ekonomika ir kultūra. Vyraujanti respublikos liaudies ūkio šaka pasidarė pramonė.

Pokario metais respublikoje sukurtos naujos jos šakos: chemijos, staklių gamybos, laivų statybos, elektrotechnikos bei radijo elektronikos pramonė, surenkamų gelžbetonio ir betono konstrukcijų bei detalių gamyba.

Pramonės gamybos augimą garantuoja darbo našumo didėjimas, kurį sąlygoja spartus naujos technikos ir pažangios technologijos diegimas, gamybos procesų kompleksinis mechanizavimas ir automatizavimas, taip pat darbininkų kvalifikacijos kilimas ir darbo organizavimo tobulinimas.

Tarybų valdžios metais sukurta stambi socialistinė mechanizuota žemės ūkio gamyba. Pagrindiniai žemės ūkio produkcijos gamintojai yra kolūkiai ir tarybiniai ūkiai.

Tarybų valdžios metais pasiekta didelių kultūros ugdymo laimėjimų. Likviduotas gyventojų neraštingumas, jaunimui tapo prieinamas mokslas. Liaudies švietimui, mokslui ir kultūrai kelti valstybė kasmet skiria dideles lėšas.

1940 m. Lietuvoje buvo 69 gimnazijos ir 27 progimnazijos, kur mokėsi apie 26 tūkst. moksleivių. 1976/77 mokslo metais respublikos mokyklose mokslą baigė

64 tūkst. moksleivių (Griškevičius P., 1978, 87–88). 1940–1941 m. Lietuvoje buvo 7 aukštosios ir 24 specialiosios vidurinės mokyklos. Dabar respublikoje yra 13 aukštųjų ir 74 technikumai ir kitos specialios vidurinės mokyklos, kuriose 1978/79 mokslo metų pradžioje mokėsi 138 tūkstančiai žmonių, iš to skaičiaus 68,7 tūkstančio – aukštosiose mokyklose. Per buržuazijos valdymo dvidešimtmetį aukštąjį mokslą baigė daugiau kaip 4 tūkstančiai specialistų. O Tarybų valdžios metais aukštosios mokyklos išleido 149 tūkstančius specialistų (Griškevičius P., 1978, 25). Vien tik 1978 metais aukštąsias mokyklas baigė 9,9 tūkstančio, specialiąsias vidurines – 18,2 tūkstančio žmonių (Lietuvos TSR liaudies ūkis 1978 metais, 8). Palyginus su 1940 metais, studentų ir moksleivių skaičius padidėjo 11 kartų.

10 tūkstančių respublikos gyventojų tenka 1,5 karto daugiau studentų negu Prancūzijoje, Italijoje ir Japonijoje ir 2,2 karto daugiau negu Vokietijos Federatyvinėje Respublikoje ir Anglijoje (Griškevičius P., 1980, 150).

1978/79 mokslo metų pradžioje įvairiomis formomis mokėsi 1168 tūkstančiai žmonių: 611,9 tūkstančio bendrojo lavinimo mokyklose, 69,7 tūkstančio technikuose ir kitose specialiose vidurinėse mokyklose, 68,7 tūkstančio aukštosiose mokyklose. Mokyklose didelis dėmesys yra skiriamas gimtosios kalbos mokymui, kad mokslą baigęs jaunimas gerai mokėtų bendrinę kalbą – visos lietuvių tautos bendravimo, susižinojimo ir informacijos keitimosi priemonę.

Viso to lietuvių tauta neturėjo carinės Rusijos imperijoje, kuri V. Lenino terminu pagrįstai buvo vadinama „tautų kalėjimu“.

Carinės Rusijos imperijoje, kur tautos nacionališkai ir kultūriškai buvo slopinamos, varžomas ar draudžiamas jų raštas gimtąja kalba, tik dvidešimt tautų galėjo naudotis nacionalinėmis literatūrinėmis kalbomis. Lietuvoje carinė administracija neleido steigti mokyklų gimtąja kalba, visaip varžė lietuvių kalbos vartojimą viešajame gyvenime, varė prievartinę nutautinimo politiką ir keturiasdešimt metų (1864–1904) draudė spausdinti knygas lietuviškomis-lotyniškais raidėmis. Vilniaus generalgubernatoriaus raštu Vilniaus cenzūros komitetui 1864 m. birželio 5 d. buvo uždrausta spausdinti vadovėlius lotynišku šriftu. Ši data yra laikoma spaudos draudimo pradžia. 1865 m. rugsėjo 6 d. lietuviškos spaudos draudimas buvo įformintas slapto aplinkraščiu Vilniaus, Gardino, Kauno, Minsko, Vitebsko ir Mogiliovo gubernatoriams.

„Tai, kad lietuvių kalba buvo pašalinta iš Lietuvos mokyklų ir kad buvo uždrausta spausdinti lietuviškas knygas ir kitus leidinius lotyniškai-lietuviškomis raidėmis, – pažymima „Lietuvos TSR istorijoje“ (II, 204), – drauge su bendru socialiniu-ekonominiu engimu visu sunkumu prislėgė plačiąsias Lietuvos liaudies mases, – knygų gimtąja kalba atėmimas ir neleidimas mokyti gimtosios kalbos mokyklose trukdė bet kokią liaudies švietimąsi, didino žmonių neraštingumą, sudarė prielaidas laikyti liaudį visiškoje tamsoje. Dėl to, nepaisant sunkios carizmo reakcijos, jau artimiausiais po sukilimo metais, vystantis Lietuvos valstiečių judėjimui prieš dvarininkinį ir buožinį išnaudojimą, su tuo judėjimu siejosi ir augo liaudies masių kova prieš nacionalinę priespaudą, jų reikalavimai panaikinti lietuviškos spaudos draudimą, leisti spausdinti ir platinti lietuviškas knygas, leisti mokyti mokyklose vaikus gimtąja kalba“.

Lietuvių liaudis atmetė valdines knygas, išspausdintas rusiškais raidėmis, — jų nepirko ir neskaitė. Caro administratorių pastangos prievarta pristiekti lietuvių tautai svetimą raidyną ir tokiu būdu ją nutautinti žlugo.

Prie lietuvių kalbos teisių viešajame gyvenime gynimo daug prisidėjo pažangioji rusų inteligentija ir socialdemokratinis judėjimas.

Rusijos Mokslų Akademija su minėtu slaptu aplinkraščiu, atrodo, nebuvo supažindinta, todėl ji, tęsdama lietuvių kalbos bei apskritai lietuviškų raštų tyrinėjimo tradiciją, 1865 m. lotyniškais raidėmis išleido A. Schleicherio parengtus K. Donelaičio raštus.

1880 m. balandžio 22 d. Rusijos Mokslų Akademija išsirūpino teisę leisti lietuviškas knygas mokslo reikams lotyniškais raidėmis, kad tie leidiniai būtų prieinami ir užsienio filologams. Kazanės universitetas, kaip ir visi universitetai, turėdamas teisę leisti knygas be cenzūros, 1880–1882 m. išspausdino A. Juškos „Lietuviškų dainų“ tris tomus, o Mokslų Akademija 1883 m. paskelbė jo „Lietuviškas svotbines dainas“ ir 1884 m. pradėjo leisti lietuvių–rusų–lenkų kalbų žodyną (I tomas išėjo 1897 m.). Mokslų Akademija taip pat išleido M. Daukšos katekizmą ir postilę.

Rusų mokslininkai F. Fortunatovas, G. Uljanovas, A. Šachmatovas ir kt. daug prisidėjo prie lietuvių kalbos tyrimo, lietuvių tautos kovos dėl spaudos laisvės. Liberalinėje rusų spaudoje daug kartų buvo keliamas reikalas panaikinti lietuviškos spaudos draudimą (Merkys V., 1978, 114–130).

Apie lietuvių spaudos draudimą, tautinį persekiojimą, nacionalinio judėjimo pasireiškimus ne kartą rašė lenininė „Iskra“. 1903 m. vasario 1 d. joje išspausdintas lietuvių spaudos draudimą smerkiantis laiškas, kurio autorius tikriausiai buvo nelietuvis. Jame rašoma: „Visi pasienio kalėjimai (lietuvių gyvenamo rajono) pilni valstiečių — „politinių“ nusikaltėlių, kaltinamų ir apkaltintų už gabenimą, platinimą ir netgi vien tik naudojimą lietuviškų maldaknygių, atspausdintų lotynišku šriftu. Persekiojamas pats šriftas, nes šiose maldaknygėse nieko „įtartina“ neranda dargi įstaigos, persekiojančios jas“ (Lietuvos TSR istorija, II, 296). „Iskra“ rašė ir apie represijas prieš knygnešius bei kitus lietuvių nacionalinio judėjimo dalyvius. 1905 m. spalio 5 d. ji paskelbė žandarų ieškomų politinių nusikaltėlių sąrašą, kuriame pirmasis buvo įrašytas nelegalios lietuviškos spaudos platintojas Juozas Akelaitis (Merkys V., 1978, 134–136).

Viena lietuvių tautinio atgimimo XIX a. antrojoje pusėje priežasčių galėjo būti žiaurios carizmo represijos ir lietuviškos spaudos draudimas. „Jėga tokiais atvejais paprastai sukelia pasipriešinimą, — rašo norvegų lingvistas A. Sommerfeltas (1974, 69). — Iš tikrųjų geriausias būdas pažadinti mirštančią kalbą yra bandymas ją užgniaužti“.

1940 m. atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią ir lietuvių tautai įsijungus į broliškų tarybinių tautų šeimą, prasidėjo naujas lietuvių tautos ir jos kultūros raidos etapas. Spartų lietuvių tautos ūkio ir kultūros kilimą tarybiniais metais lėmė socialistiniai pertvarkymai, broliška tarybinių tautų, ypač didžiosios rusų tautos, pagalba ir lenininės nacionalinės politikos principų įgyvendinimas.

Spartus respublikos ūkio, švietimo ir apskritai kultūros plėtojimasis smarkiai suintensyvino patį lietuvių kalbos visuomeninį vartojimą ir išplėtė jo sferas. „Lietuvių kalbos, kaip ir latvių, visuomeninės funkcijos maksimaliai išaugo, neregėtai išsiplėtojo jos leksinė-semantinė, stilistinė ir sintaksinė sistemos. Per ilgaamžę Lietuvos istoriją lietuvių kalba nematė tokio visapusiško funkcinio ir struktūrinio išsivystymo“, – taikliai pažymi nacionalinių kalbų funkcionavimo tarybiniais metais specialistas J. Dešerijevas (1976(b), 230).

Šitoks apibūdinimas, aišku, pirmiausia liečia lietuvių bendrinę – rašomąją (literatūrinę) ir šnekamąją – kalbą. Neraštingumo likvidavimas ir privalomo aštuonmečio, o pastaraisiais keleriais metais ir vidurinio mokslo įvedimas, nemokamas aukštasis mokslas, didžiuliais tiražais leidžiama politinė, grožinė, mokslinė ir kitokia literatūra, paplitusi meno saviveikla, teatrai, radijas ir televizija, įvairūs susirinkimai ir kitokios kolektyvinio bendravimo formos nutiesė lietuvių bendrinei kalbai kelią į plačias darbo žmonių mases, į visos tautos kalbinę praktiką. Gausus besimokantis jaunimas, kvalifikuoti įvairių mokslo ir technikos sričių specialistai, nemažas būrys mokslo ir meno darbuotojų esmingai papildė lietuvių bendrinės kalbos vartotojų gretas. Susikūrusi nacionalinė lietuvių kinematografija ir televizija vartoja lietuvių bendrinę šnekamąją kalbą. Bendrinės rašomosios kalbos sfera yra literatūra ir spauda.

Štai kaip tarybinio periodo lietuvių kalbos funkcionavimą apibūdina J. Kruopas (1967, 19–20): „Nuvertus kapitalistinę santvarką, įvykdžius socialinę ir kultūrinę revoliuciją, plačiai ir intensyviai ėmė plisti lietuvių literatūrinė kalba, turėdama nauja leksika ir frazeologija, apsivalydama nuo seną buitį ir ideologiją reiškiančių žodžių ir posakių. Nors tarybiniais metais iš esmės nepasikeitė nei literatūrinės kalbos žodyninė sudėtis, nei gramatinė sandara, tačiau literatūrinė kalba žymiai išplėtė savo funkcijas bei vartojimo sferą, praturtėjo daugybe naujų žodžių, reiškinių, posakių ir kitokių išraiškos priemonių. Kartu su naujais politiniais, socialiniais, ekonominiais, kultūriniais ir kitokiais reiškiniais atsirado daug nauja ir kalbos gyvenime, ypač jos leksikoje. Lietuvių literatūrinės kalbos vartojimo sferos išsiplėtimas, leksikos, frazeologijos ir gramatinės sandaros praturtėjimas aiškiai rodo, kad tarybinis laikotarpis lietuvių literatūrinės kalbos raidoje yra ypač svarbus ir reikšmingas“.

Vadinasi, tarybinio laikotarpio visuomeninis lietuvių kalbos vartojimas kito dviem būdais: pirma, lietuvių kalba buvo pradėta vartoti naujose sferose (nacionalinėje kinematografijoje ir televizijoje) ir, antra, išsiplėtė tradicinės lietuvių kalbos vartojimo sferos (švietimas, knygų leidyba, masinės informacijos priemonės ir kt.).

Lietuvių ir rusų kalbų vartojimas

Lietuvių kalba yra seną ir turtingą rašto tradiciją turinti nacionalinė kalba. Šiuo metu lietuvių kalba atlieka pagrindines socialines funkcijas ir patenkina visas lietuvių socialistinės nacijos narių tarpusavio bendravimo reikmes. Ji yra dėstomoji kalba mūsų pradinėse, vidurinėse ir aukštosiose mokyklose. Lietuvių kalba yra res-

publikinės spaudos, teatro, radijo, kino ir televizijos kalba. Ja leidžiama gausi grožinė, visuomeninė-politinė, mokslinė literatūra. Ji – respublikinių suvažiavimų ir konferencijų kalba.

Lietuvoje vartojamos ir kitos kalbos – rusų, lenkų ir kt., bet vyraujantis vaidmuo respublikos gyvenime tenka lietuvių kalbai. Antai iš 532 tūkst. dieninių bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių 1978/79 mokslo metų pradžioje lietuvių kalba mokėsi 451 tūkst., rusų kalba – 66 tūkst. ir lenkų kalba – 15 tūkst., arba atitinkamai 85, 12 ir 3 % (Lietuvos TSR liaudies ūkis 1978 metais, 236).

1980 m. buvo išleista 1672 knygos ir brošiūros 16 mil. 716 tūkst. egzempliorių tiražu, iš to skaičiaus 1270 vienetų 14 mil. 485 tūkst. egzempliorių tiražu lietuvių kalba ir 282 knygos ir brošiūros 1 mil. 558 tūkst. egzempliorių tiražu rusų kalba. Tais metais respublikoje išėjo 126 žurnalai ir biuleteniai 2 mil. 762 tūkst. egzempliorių vienkartinio tiražu, tarp jų 94 pavadinimai 2 mil. 622 tūkst. egzempliorių vienkartinio tiražu lietuvių kalba ir 27 žurnalai ir biuleteniai 74 tūkst. egzempliorių vienkartinio tiražu rusų kalba (Lietuvos TSR spaudos statistika, 22, 87).

Vyraujantis lietuvių kalbos vaidmuo matyti ir iš tų sociolingvistinių anketų būdu surinktų duomenų, kurie buvo gauti apklausus Kauno Antano Sniečkaus politinės instituto vyresniųjų kursų studentus (apie du tūkstančius) (Korsakas J., 1979). Į klausimą „Kurias kalbas vartojate studijų metais?“ buvo taip atsakyta: 92,8 % absolventų bendrauja lietuvių kalba, 6,2 % – rusų kalba ir 1 % – užsienio kalbomis, 69,2 % absolventų literatūrą skaito lietuvių kalba, 28,6 % – rusų kalba ir 2,2 % – užsienio kalbomis; 90,5 % absolventų rašo lietuvių kalba, 8,5 % – rusų kalba ir 1 % – užsienio kalbomis. Pirmojo ir antrojo kursų studentai, kuriems tebedėstomi praktiniai rusų ir užsienio kalbų kursai, į minėtą klausimą taip atsakė: bendraujame lietuvių kalba (88 %), rusų kalba (10,5 %), užsienio kalbomis (1,5 %); skaitome lietuvių kalba (81,4 %), rusų kalba (11,5 %), užsienio kalbomis (7,1 %); rašome lietuvių kalba (89,9 %), rusų kalba (7,9 %), užsienio kalbomis (3,2 %).

Vadinasi, pagrindinė studentų buities, kasdieninio bendravimo ir mokymosi kalba yra gimtoji – lietuvių kalba. Šalia jos tam tikrą vaidmenį atlieka ir rusų kalba, pirmiausia kaip literatūros skaitymo priemonė (vadovėliai daugiausia yra rusų kalba), iš dalies ir kaip bendravimo priemonė.

Būdama nacionalinė, turėdama seną ir turtingą rašto tradiciją, lietuvių kalba daro pastebimą įtaką respublikos teritorijoje gyvenantiems įvairių tautybių atstovams. 1979 m. sąjunginio gyventojų surašymo metu lietuvių kalbą užrašė antrąja TSRS tautų kalba, kurią jie laisvai moka: 106 954 rusai, 27 506 lenkai, 7341 baltarusiai, 4865 ukrainiečiai, 4579 žydai ir kt. (Вестник статистики, 71).

Dalis Lietuvos TSR teritorijoje gyvenančių ir dirbančių kitakalbių žmonių eina prie nuolatinio lietuvių kalbos vartojimo, ir lietuvių kalba jiems tampa gimtąja. Paskutinio sąjunginio gyventojų surašymo duomenimis (Вестник статистики, 71), lietuvių kalbą laiko gimtąja 9536 lenkų tautybės žmonės, 6641 rusų tautybės žmogus, 790 baltarusių tautybės žmonių, 654 ukrainiečių tautybės žmonės, 619 žydų tautybės žmonių ir kt.

Vadinasi, lietuvių kalba yra pagrindinis socialinės-komunikatyvinės sistemos (dėl termino plg. Швейцер А. Д., 1977, 75) komponentas, kuris yra būtina respublikos

ūkinio, socialinio, visuomeninio-politinio ir kultūrinio gyvenimo sąlyga. Tai susiję su faktu, kad absoliučią respublikos gyventojų daugumą (80 %) sudaro lietuviai. Jų skaičius per 9 metus padidėjo 205,5 tūkstančio žmonių, arba 8,2 procento. Ta proga verta prisiminti, kad kitose sąjunginėse respublikose gyvena 138,7 tūkstančio lietuvių, iš to skaičiaus: Rusijos Federacijoje – 66,8 tūkstančio, Kaliningrado srityje – 19,6 tūkstančio, Latvijoje – 37,8 tūkstančio, Kazachijoje – 11 tūkstančių, Ukrainoje – 9,7 tūkstančio, Baltarusijoje – 7 tūkstančiai, Estijoje – 2,4 tūkstančio, Uzbekijoje – 1 tūkstantis, kitose respublikose – 3 tūkstančiai (Lietuvos TSR gyventojai, 17). Savaime aišku, kad kitose sąjunginėse respublikose gyvenantys lietuviai yra bilingviai ar polilingviai – be gimtosios lietuvių, moka ir vartoja rusų kalbą ir, matyt, kalbas tų tarybinių tautų, kurių teritorijoje jie gyvena. Todėl per paskutinį gyventojų surašymą sąjunginiu mastu didesnė pusė (52 %) lietuvių pasisakė laisvai moką rusų kalbą (respublikiniu mastu – 48 %).

Antra vertus, kitas svarbus faktorius, lemiantis lingvosocialinės respublikos situacijos specifiką, yra rusų kalbos funkcionavimas. Rusų kalbos mokėjimas ir vartojimas yra socialinė būtinybė, atsirandanti dėl komunizmo mūsų šalyje kūrimo interesų. Sąjunginių respublikų ekonomika ir mokslinis-techninis potencialas plėtojasi ir kyla integruotas į bendrąją ekonominę ir mokslinį-techninį Tarybų Sąjungos kompleksą. Tai sudaro būtiną socialinę prielaidą turėti bendrą komunikacijos priemonę, kurios funkciją atlieka rusų kalba. Ši socialinė būtinybė apskritai priklauso nuo viso ekonominio, socialinio-visuomeninio ir kultūrinio respublikos gyvenimo.

„Lietuvos partinė organizacija, visi respublikos darbo žmonės, inteligientjagerai tai supranta ir viską daro, kad mūsų jaunimas greta lietuvių kalbos tobulai mokėtų rusų kalbą, kuri yra pagrindinė tarybinių tautų bendravimo priemonė, sudaro palankias sąlygas susipažinti su didžiosios rusų tautos, visų tarybinių tautų dvasinėmis vertybėmis, su pasauline kultūra. Savo ruožtu rusų kalbos dėka lietuvių kultūra tampa mūsų šalies broliškų tautų nuosavybe, išeina už savo ribų“, – kalbėjo 1979 m. gegužės 22–24 d. d. Taškente vykusios sąjunginės mokslinės-teorinės konferencijos „Rusų kalba – TSRS tautų draugystės ir bendradarbiavimo kalba“ metu Lietuvos Komunistų partijos CK sekretorius L. Šepetys (1981, 153).

Štai kaip rusų kalbos vaidmenį lietuvių literatūriniame gyvenime apibūdina žymus visuomenės veikėjas, mokslininkas ir poetas akademikas K. Korsakas (1962, 77–78): „Tik rusų kalbos dėka daugelis mūsų rašytojų knygų bei literatūrinio palikimo vertingiausiųjų veikalų jau išėjo už respublikos ribų ir palyginti per trumpą laiką pasidarė plačiai žinomi ne tik Tarybų Sąjungoje, bet ir toli už jos sienų. Rusų kalba tarnauja veiksminga priemone supažindinti su lietuvių literatūros vertybėmis ne vien rusiškai skaitančius, bet padeda mūsų rašytojų žodžiui nuskambėti ir daugeliu kitų kalbų. Pasinaudojant rusų kalba, mūsų rašytojų kūriniai, jų straipsniai bei pasisakymai aktualiaisiais klausimais vis dažniau verčiami į kitų tautų kalbas, įgyja tarptautinį skambėjimą“.

Respublikos kalbinio gyvenimo negali neveikti ir tai, kad jos teritorijoje gyvena ir dirba 54 tautybių žmonės, kurių skaičius viršija 20 (Lietuvos TSR gyventojai, 16). Paskutinio sąjunginio gyventojų surašymo duomenimis (Tiesa, 1980 m. vasa-

rio 22 d.; Lietuvos TSR gyventojai, 16), 1979 metų pradžioje respublikoje gyveno 2 mil. 712 tūkstančių (80 %) lietuvių, 303 tūkstančiai (8,9 %) rusų, 247 tūkstančiai (7,3 %) lenkų, 58 tūkstančiai (1,7 %) baltarusių, 32 tūkstančiai (0,9 %) ukrainiečių, 15 tūkstančių (0,4 %) žydų, 25 tūkstančiai (0,8 %) kitų tautybių žmonių.

Sociolingvistinei respublikos kalbinio gyvenimo charakteristikai svarbu tai, kad absoliuti dauguma respublikos gyventojų (96,9 %) gimtąja laiko savo tautybės kalbą ir 3,1 procento – kitų TSRS tautų kalbas. Įvairių tautybių buvimo ir kiekvienos jų kalbėjimo savo kalba faktas taip pat kelia socialinę būtinybę turėti vieną sušizinojimo kalbą – tarybinių tautų tarpusavio bendravimo priemonę.

Tad be pagrindinio komponento – lietuvių kalbos, kitas svarbus socialinės-komunikatyvinės sistemos komponentas yra rusų kalba. Lietuvių kalbos – nacionalinės bendravimo priemonės – ir rusų kalbos – tarybinių tautų tarpusavio bendravimo priemonės – lygiagretus funkcionavimas ir sudaro lingvosocialinės respublikos situacijos specifika.

Lietuvių ir rusų kalbos pasiskirsto vartojimo sferomis, respublikos ūkiniame, socialiniame, visuomeniniame-politiniame ir kultūriniame gyvenime jos viena antrą papildė ir harmoningai koegzistuoja.

Lietuvių ir rusų kalbų atliekamas funkcijas Lietuvos TSR gyvenime gana plačiai yra nagrinėjęs ir lyginęs J. Dešerijevs (1976). Jis skyrė dvidešimt dvi kalbos vartojimo sferas. Jo nuomone, lygia greta vartojamos lietuvių ir rusų kalbos šiose sferose: respublikos radijas ir televizija, aukštasis mokslas, mokslas ir technika, valstybinės įstaigos, raštvedybos ir oficialusis susirašinėjimas, kultūros ir švietimo įstaigos, mokslinis gyvenimas, visuomeninis-politinis gyvenimas, kultūrinis gyvenimas, bendravimas pramoninės gamybos srityje ir techninė dokumentacija, vietinis transportas ir ryšių įstaigos, buitinis gyventojų aptarnavimas, prekyba, visuomeninis maitinimas. Pagrindinėmis šių ūkinės, socialinės, visuomeninės-politinės ir kultūrinės veiklos sričių bendravimo priemonėmis yra laikomos lietuvių ir rusų kalbos. Trijose sferose vartojama išimtinai rusų kalba – tai pačių rusų tautybės žmonių tarpusavio bendravimas, lietuvių bendravimas su kitų tautų atstovais ir susirašinėjimas su centrinėmis įstaigomis bei kitomis respublikomis. Lietuvių ir rusų kalbos lygiom vartojamos vienoje sferoje, būtent – pramoninės gamybos ir techninės dokumentacijos, kur lietuvių ir rusų kalbų pavartojimo santykis priklauso nuo nacionalinės darbininkų, tarnautojų ir inžinerinių-techninių darbuotojų sudėties. Likusiose respublikos ūkinės, socialinės, visuomeninės-politinės ir kultūrinės veiklos srityse vartojama lietuvių kalba. Tai pradinis, vidurinis bendrasis, vidurinis specialusis mokymas lietuvių tautybės vaikams, teisena ir periodinė spauda.

Papildant ir detalizuojant šį bendrą lietuvių ir rusų kalbų vartojimo santykio vaizdą, reikėtų pabrėžti, kad respublikoje sudarytos geros rusų kalbos vartojimo ir funkcionavimo sąlygos. Antai tokioje svarbioje kultūros srityje, kaip masinės informacijos priemonės, rusų kalba užima svarbią vietą. 1980 m. rusų kalba respublikoje išėjo 22 laikraščiai, 27 žurnalai ir biuleteniai (Lietuvos TSR spaudos statistika, 85, 87). Rusų kalba yra leidžiamas laikraštis „Pabaltijo geležinkelietis“, respublikiniai laikraščiai „Vakarinės naujienos“ ir jo priedas „Reklama“, „Tarybų Lietuva“, „Savaitės ekranas“, miesto laikraštis „Tarybinė Klaipėda“, Vilniaus, Trakų,

Zarasų, Šalčininkų ir Švenčionių rajonų laikraščiai, taip pat keletas žurnalų ir periodinių leidinių, tokių kaip „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir vyriausybės žinios“ su priedu „Lietuvos TSR įstatymų leidimo aktų veikiančių normatyvų alfabetinė-dalykinė rodyklė“, „Kinas“, „Komunistas“, „Literatūrinė Lietuva“ (nuo 1978 m.), „Lietuvos matematikos rinkinys“, „Lietuvos fizikos rinkinys“, „Rusų kalba mokykloje“ (nuo 1977 m.), „Laikas ir įvykiai“; „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai“ (B ir V serijos), „Kalbotyra (Slavistika)“ ir kt.

Vilniuje veikia Rusų dramos teatras.

Lietuvos radijas ir televizija sudaro galimybę klausytis programų rusų kalba. Vilniaus radijas kasdien 1 val. 10 min. savo laidą transliuoja rusų kalba (nuo 15 val. ligi 16 val. ir nuo 18 val. ligi 18 val. 10 min.). Mokslo metais du kartus per savaitę po 20 min. rusų kalba yra perduodamos rusų kalbos pamokos. 2 val. 20 min. per parą rusų kalba transliuojami sporto renginiai, koncertai, išklilmės. Vilniaus radijo laidų rusų kalba laiką gerokai padidina retransliacija iš Maskvos — 3,5 val. per parą.

Nemažą laiko dalį rusų kalba veikia ir Lietuvos televizija. Antai 1980 m. spalio 10 d., penktadienį, iš 9 val. 43 min. televizijos laidų rusų kalbai buvo skirta 2 val. 37 min. 1980 m. spalio 11 d., šeštadienį, respublikos televizija iš viso dirbo 15 val. 56 min. — iš to skaičiaus (9 val. 34 min. lietuvių kalba) 4 val. 33 min. rusų kalba. 1980 m. spalio 12 d., sekmadienį, Lietuvos televizijos laidos truko 15 val. Be programos „Laikas“ ir retransliacijų, laidoms rusų kalba buvo skirta 4 val. 35 min. (lietuvių kalba 8 val. 23 min.). Per visą tų metų rugsėjo mėnesį iš 201 Lietuvos televizijos darbo valandos programos rusų kalba ėjo 85 val., arba 35 % viso laiko.

Kita plati sfera, kur intensyviai vartojama rusų kalba, yra liaudies švietimas. Tarybų Lietuvoje yra nemaža aštuonmečių ir vidurinių mokyklų, kur dėstomoji kalba yra rusų.

Lietuvos TSR Statistikos valdybos duomenimis, respublikoje veikia 3 248 aštuonmetės ir vidurinės mokyklos, iš kurių 97 mokyklos yra su dviem dėstomomis kalbomis, tarp jų 43 su lietuvių ir rusų, 42 su rusų ir lenkų ir 18 mokyklų, kur mokymo kalbos yra trys — lietuvių, rusų ir lenkų, daugiausia nacionaliniu atžvilgiu mišriuose pietryčių Lietuvos rajonuose.

Kita plati sfera, kur intensyviai vartojama rusų kalba, yra aukštojo mokslo sistema. Rusų kalbos vartojimas čia pasireiškia ne tik tuo, kad didelę dalį vadovėlių ir šiaip specialios literatūros studentai skaito rusų kalba (gimtąja kalba įvairių specialybių vadovėlių trūksta), bet svarbiausia tuo, kad Lietuvos TSR aukštojo mokslo sistemoje rusų kalba funkcionuoja šalia lietuvių kalbos kaip dėstomoji kalba. Apie tai aiškiai byloja tokie skaičiai. 1980/81 mokslo metais Lietuvos TSR aukštosiose mokyklose, kurių yra trylikla, iš dieninio skyriaus 400, vakarinio skyriaus 140 ir neakivaizdinio skyriaus 150 akademinių grupių atitinkamuose skyriuose veikė 40, 14 ir 15 grupių (vieną grupę vidutiniškai sudaro 22–25 studentai), kur visų dalykų paskaitos yra skaitomos rusų kalba. Kad Lietuvos TSR aukštojo mokslo sistemoje rusų kalba vaidina svarbų vaidmenį, matyti ir iš studentų kontingento. 1980 m. į Lietuvos TSR aukštąsias mokyklas buvo priimta 9100 studentų. Iš to skaičiaus minėtąsias grupes su dėstomąja rusų kalba sudarė 1587 studentai (arba 17,4 %): vi-

dutiniškai 920 studentų dieniniame skyriuje, arba 57,9 %, apie 1322 studentus vakariniame skyriuje, arba 20,3 %, ir apie 345 studentus neakivaizdiniame skyriuje, arba 21,7 %¹.

Iš to išplaukia išvada, kad Lietuvos Komunistų partija atsižvelgia ir gilinasi į respublikoje dirbančių ir gyvenančių nevietinių tautybių piliečių kalbos, kultūros ir buities reikmes.

Vadinasi, rusų kalba Lietuvos TSR, kaip ir kitose sąjunginėse respublikose, visuomeninių funkcijų apimtimi užima svarbią vietą. Kaip jau minėta, rusų kalba yra pagrindinė priemonė, kuria lietuviai bendrauja su kitų tautybių žmonėmis, gyvenančiais respublikoje ir nemokančiais lietuvių kalbos. Šalia lietuvių kalbos ji vartojama respublikinėse konferencijose ir pasitarimuose. Daugelyje Vilniaus, Klaipėdos, Šniečkaus įmonių ir įstaigų, kur daugumą darbuotojų ir tarnautojų sudaro nelietuvių tautybės žmonės, raštvedyba, techninė dokumentacija ir susirašinėjimas yra tvarkomi rusų kalba.

Apskritai rusų kalba Lietuvos TSR teritorijoje atlieka, pirma, tarybinių tautų tarpusavio bendravimo kalbos funkciją: ją bendrauja lietuvių tautybės žmonės su kitų tarybinių tautų atstovais. Tarpusavio bendravimui ją dažniau negu lietuvių kalbą vartoja respublikos teritorijoje gyvenantys įvairių tautybių žmonės (lenkai, baltarusiai, ukrainiečiai, žydai ir kt.). Reikia atskirai pažymėti, kad Vilniaus krašte gyvenantys lenkai su lietuviais neretai bendrauja kaip tik rusų kalba. Antra, rusų kalba Lietuvos TSR teritorijoje atlieka respublikoje pastoviai gyvenančių socialistinės rusų nacijos žmonių tarpusavio bendravimo funkciją. Trečia, rusų kalbos funkcija yra rusų senbuvų tarpusavio bendravimo priemonė. Šią funkciją atlieka tarminis rusų kalbos variantas.

Lietuvių ir rusų kalbų sąveikos klausimu

Pakaitinis dviejų kalbų vartojimas – kalbamuaju atveju lietuvių ir rusų – natūraliai krypta į tai, kad kalbos viena kitą pradeda veikti. Stebint konkrečias lietuvių ir rusų kalbų vartojimo situacijas, nesunku įsitikinti, kad rusų kalba daro tam tikrą įtaką lietuvių kalbai, o lietuvių kalba šiek tiek veikia Lietuvos TSR vartojamą rusų kalbą. Rusų kalbos įtaka lietuvių kalbai pasireiškia šneka, t. y. garsų ir sakinių prėdukcija, kalbinių priemonių vartojimu, paprastai tariant, šnekėjimu, iš dalies pereidama ir į raštų kalbą. Bet lietuvių kalbos sistėmai – struktūrinėms vienetams ir jų tarpusavio santykiams – rusų kalba didesnio poveikio nedaro. Organizuotesni, sustruktūrinti kalbos lygmenys, tokie, kaip fonologinė ir gramatinė sistėmos, kai kurios sintaksinės sistėmos dalys, išlieka ilgą laiką sveiki ir nepaliesti. Tai aiškiai matyti iš lietuvių kalbos salelių Baltarusijos TSR (Zietėlos, Rodūnios, Gervėčių ir kt.) likimo: jų leksika, apskritai gana skurdi, knibždėte knibžda slaviškų žodžių, sakiniai konstruojami pagal slavų kalbų modelius, ta pati fonėma gali būti tariama kėleriopai, bet fonologinės opozicijos yra lietuviškos, vardažodžių ir

¹ Duomenis surinko sociolingvistė L. Grumadienė.

veiksmazodžių fleksija, įvardžių ir skaitvardžių sistema yra išlaikytos visiškai sveikos.

Ryškesnę įtaką rusų kalba daro lietuvių kalbos fonetikai, daugiau leksikai, kuri turi atvirą sistemą ir apskritai yra linkusi jautriau reaguoti į socialinio gyvenimo ir kultūros pakitimus, paskui sintaksei.

Galima nurodyti tokius šnekos srities fonetinės interferencijos atvejus: nekirčiuoto trumpojo *o* tarimas *a* kai kuriuose žodžiuose (pavyzdžiui, *kamunizmas*, *kampotas*); kietojo *l* tarimas prieš *i* kai kuriuose žodžiuose (pavyzdžiui, *šašlykas*), minkštojo *l* ir *č* tarimas kai kuriuose žodžiuose (pavyzdžiui, *kul'tūra*, *bač'kà*, *Snieč'kus*, *Rač'kauskas*). Dėl kokių priežasčių atsiranda tokie fonetiniai reiškiniai, kaip *i*, *y* ir *e*, *é* kietinimas po *š*, *ž* ar kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas kai kurių vilniečių šnekoje, nėra pakankamai aišku. Gali čia turėti įtakos ir aplinkinės lietuvių tarmės, ir šalia vartojamos rusų ar lenkų kalbos, kurioms šios ypatybės yra būdingos. Reikia pabrėžti, kad minėtosios ypatybės matyti tik atskirų individų šnekoje.

Atskirų individų ar netgi atskirų socialinių grupių šnekoje leksinė interferencija gana žymi: *jis blogai veda save* (vietoj *elgiasi*) — он плохо ведет себя; *prie ko čia aš?* (vietoj *kuo aš čia dėtas?*) — при чем тут я?; *nusiimti nuo darbo, pamokų* (vietoj *išeiti, pasprukti, pabėgti*) — сняться с работы, уроков; *blogas atsinešimas* (vietoj *požiūris, pažiūra*) — плохое отношение; *šaltai atsineša į savo darbą* (vietoj *abejingai žiūri*) — холодно относится к своей работе; *kaip nekeista* (vietoj *nors ir labai keista, kaip bebūtų keista*) — как ни странно и даугелис kitų.

Tokie ir panašūs netaisyklingi pasakymai kartais iš šnekamosios kalbos patenka į bendrinę — rašomąją ir šnekamąją — kalbą, bet prieš juos ryžtingai kovoja kalbos kultūros praktika.

Rusų kalbos daromą įtaką lietuvių kalbai, atrodo, tikslingiau būtų apibūdinti netiesiogine interferencija. Ji pasireiškia, pirma, rusų kalbos žodžių ir frazeologinių junginių kalkiavimu ir, antra, lietuvių kalbos žodžių ir junginių vartojimo, taip pat tam tikrų darybos priemonių stimuliavimu.

Daugumas tarybiniais metais atsiradusių neologizmų rašomojoje kalboje buvo sukurta pagal tuos lietuvių kalbos darybinius modelius, kurie turi adekvačius atitikmenis rusų kalboje, pavyzdžiui, priesagos *-inis* būdvardžiai pagausėjo dėl rusų kalbos būdvardžių su *-енный* įtakos: *tėvyninis* — отечественный, *plėšininis* — целинный, *gamybiniis* — производственный ir kt. Rusų kalbos žodžių ir frazeologinių junginių kalkiavimas tarybiniais metais pasidarė vyraujantis naujų žodžių, pirmiausia mokslinių ir visuomeninių-politinių terminų, darybos būdas. Jis labai praturtina lietuvių kalbos leksiką. Rusų kalbos darybiniais elementams nesunku rasti lietuviškų atitikmenų, nes lietuvių ir rusų kalbų gramatinės struktūros yra gana artimos. Taip atsiradusios kalkės turi būdingus lietuvių kalbai darybinius bruožus.

Be tam tikrų darybos formantų, rusų kalba stimuliuoja lietuvių kalbos žodžių vartoseną: pavyzdžiui, tokių žodžių kaip *kovoti* (*kova*), *vystyti(s)* (*vystymas, -asis*) ar *aukštas* vartojimas suaktyvėjo dėl rusų kalbos ekvivalentų бороться (борьба), развиваться (развитие) ir высокий įtakos. Rusų kalba taip pat stimuliuoja kai

kurių sintaksinių konstrukcijų vartojimą, pavyzdžiui: *Jei ... tai* Если ... то: *Jei pernai pieno buvo primelžta tiek tūkstančių tonų, tai šįmet jo pagaminta dvigubai daugiau*.

Lietuvių kalbos terminologinė sistema yra nusistovėjusi, ir jos kūrimosi metu daugelio terminų šaltinis yra buvusios vakarų kalbos (vokiečių, anglų, prancūzų, lenkų), bet ne rusų kalba, kaip kartais nepagrįstai manoma. Tai aiškiai matyti iš skirtingo gramatinio terminų apiforminimo lietuvių ir rusų kalbose, palyginkime, pavyzdžiui, *molekulė, dozė* (iš vokiečių kalbos *die Molekül, die Dose, Dosis*) ir rus. молекула, доза. Pastaruoju metu, tiesą sakant, daugelio internacionalinių terminų, atspindinčių naujus technikos atradimus ir mokslo laimėjimus, atėjimo į lietuvių kalbą tarpininkas jau yra rusų kalba.

Naujų, ypač tarybinių, rusų kalbos žodžių ir frazių kalkiavimas, šios kalbos žodžių, posakių ir frazeologinių junginių ekvivalentų nacionalinėse kalbose vartojimo intensyvėjimas, sovietizmų plitimas ir internacionalinės leksikos fondo didėjimas dėl rusų kalbos tarpininkavimo yra būdingi visų tarybinių tautų kalbų bruožai. Dėl šių procesų tarybinių tautų kalbose randasi tam tikrų panašumų, vyksta tų kalbų semantinio pobūdžio konvergencija.

Į rusų literatūrinę kalbą patenka ir vienas kitas lietuviškas žodis, labiau susijęs su tautinės kultūros ir buities specifika. Per lietuvių poezijos ir liaudies dainų vertimus pamažu rusų kalboje plinta *daina*. K. Donelaičio kūrybos į rusų kalbą vertimuose vartojami lietuvių kalbos žodžiai *бупас, шюпинис, шальтишюс*. Žemaitės raštų vertimuose randame lietuviškus žodžius *ауксин, бичюлис, клумпы, милиас, путра*. Folkloristinėje rusų literatūroje plačiai vartojami lietuviški žodžiai *канклес, сугартине* ir kt. (Sabaliauskas A., 1967, 100).

Prie gana greitos rusų kalbos įtakos lietuvių kalbai įvairiais jos lygmenimis, savaime aišku, prisideda didelis lietuvių ir rusų kalbų struktūrų artimumas, šių kalbų priklausymas tam pačiam genetiniam tipui.

Plinta nuomonė, kad lietuvių ir rusų kalbos turi apie du tūkstančius bendrų žodžių. Antai V. Michalčenko (1976, 128) rašo: „Lietuvių kalboje priskaičiuojama apie du tūkstančius žodžių, turinčių bendras šaknis baltų, slavų ir iš dalies kitose indoeuropiečių kalbose“. Šiai ne visai pagrįstai nuomonei susidaryti pamatą bus davę pačių lietuvių kalbininkų darbai. Akivaizdų lietuvių ir rusų kalbų leksikos srities panašumą A. Lyberis ir K. Ulvydas (1958, 35) taip apibūdina: „Lietuvių ir rusų kalbų artimumą rodo daugybė bendrašaknių žodžių. Vien atspausdintuose etimologiniuose žodynuose iškeliama apie du tūkstančius baltų ir slavų kalboms bendrų šaknų. Pats bendrašaknių žodžių skaičius baltų ir slavų kalbose, savaime aišku yra žymiai didesnis, nes iš kiekvienos šaknies galima išvesti dažniausiai ne po vieną kitą, o po keletą ir daugiau vedinių“. Panašiai atsiliepia ir J. Kruopas (1967, 28): „Baltų ir slavų kalbos iš žilos senovės turi daug leksikos, gramatikos ir fonetikos bendrybių. Pavyzdžiui, kalbininkas Trautmanas „Baltų – slavų žodyne“ yra pateikęs apie du tūkstančius žodžių, turinčių bendras šaknis baltų, slavų ir iš dalies kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., *ranka, karvė, varna, geležis, ledas, liepa* ir kt.“

Tikslinant šią nuomonę, pirmiausia pasakytina: jeigu jau kalbame apie du tūkstančius bendrų žodžių, reikia kalbėti ne apie lietuvių ir rusų, bet apskritai apie

baltų ir slavų kalbų tokį skaičių bendrų žodžių. Tai visai kitas dalykas, nes į bendrąją baltų ir slavų kalbų leksiką įeina ir tie žodžiai, kuriuos randame, pavyzdžiui, latvių ir slavų kalbose, prūsų ir slavų kalbose arba lietuvių ir pietų slavų kalbose ir kt. Iš čia nesunku suvokti, kad bendrų lietuvių ir slavų kalbų, tuo labiau lietuvių ir rusų kalbų žodžių yra gerokai mažiau kaip apskritai baltų ir slavų kalbų žodžių. Reinholdo Trautmano žodyne „Baltisch-Slavisches Wörterbuch“ (Göttingen, 1923) iš tikrųjų yra pateikta apie du tūkstančius baltų ir slavų kalbų žodžių, bet ypač svarbu žinoti, kad čia yra sudėta daugybė ir tokių baltų kalbų žodžių (pavyzdžiui, *ūpė*, prūsų *ape*, *dugti*, *gimti* ir t. t.), kurie jokių giminaičių slavų kalbose neturi, bei tokių slavų kalbų žodžių, kuriems atitikmenų baltų kalbose nerandame. Vadinas, bendri baltų ir slavų kalbų žodžiai R. Trautmano žodyne sudaro daug mažesnę dalį. Apytikrio žodžių pasiskirstymo kalbamuojų aspektu vaizdą gali duoti tokie skaičiai (Sławski, 1970, 502): iš 888 daiktavardžių, randamų R. Trautmano žodyne, bendrų baltų ir slavų kalbų naujadarų yra tik 289 (195 pamatiniai žodžiai ir 94 vediniai) ir tai sudaro 32,5 % visų žodyno daiktavardžių. Tuo tarpu neturinčių atitikmenų kitoje kalbinėje grupėje yra 334 daiktavardžiai: iš jų žinomų tik baltų kalbose yra 181 žodis ir randamų tik slavų kalbose yra 153 žodžiai. Tiesa, bendrąją baltų ir slavų kalbų leksiką gerokai padidina archaizmai, iš indoeuropiečių prokalbės paveldėti žodžiai, kurių tarp daiktavardžių baltų ir slavų kalbos turi 265. Prie to dar reikia pridėti nemažą būrį slaviškų skolinių ir šiaip per slavus atėjusių įvairių kultūros žodžių (pavyzdžiui, *bažnyčia*, *botagas*, *čėrpė*, *kāminas*, *muilas*, *plytā*, *seklyčia* ir kt.).

Lietuvių—rusų ir rusų—lietuvių bilingvizmas

Bilingvizmas nėra kalbos reiškiny. Tai kalbos vartojimo, jos funkcionavimo ypatybė. Bilingvizmas yra pranešimo, bet ne kodo faktas. Jis priklauso ne kalbos (*langue*), bet šnekėjimo, šnekos (*parole*) sričiai. Kalba yra socialinės grupės, visuomenės, tautos turtas, o bilingvizmas yra individo nuosavybė. Jei individas vartoja dvi kalbas, vadinasi, esama dviejų skirtingų kalbinių bendruomenių, bet tai nereikia, kad egzistuoja bilingvė bendruomenė. Bilingve bendruomenė galima laikyti būrį individų, kuriems reikia kalbėti dviem kalbom. Atskira bilingvė bendruomenė negali išlikti bilingvė, kadangi uždara bendruomenė, kurios kiekvienas narys gerai moka abi kalbas, gali puikiai išsiversti ir su viena kalba. Nesunku tokiu būdu suvokti, kad bilingvizmo buvimas turi kaip prielaidą dviejų skirtingomis kalbomis kalbančių bendruomenių buvimą. Kai tik dvi skirtingos monolingvės bendruomenės atsiduria viena greta kitos, pasidaro galima joms sueiti į kontaktą. Šis kontaktas ir sukelia bilingvizmą (Mackey W., 1968).

Nėra visuotinai priimtos bilingvizmo definicijos, nes tik pastaraisiais dešimtmečiais lingvistai labiau ėmė domėtis bilingvizmo reiškiniu. Todėl nenuostabu, kad dažnas tyrinėtojas savaip jį supranta. Vieni bilingvizmu yra laikomas vienodai geras dviejų kalbų mokėjimas ir vartojimas, kiti bilingvizmo sąvoką taiko bet kokiam galimam kontaktui su antrąja kalba bei gebėjimu kiek pasinaudoti ja gimtosios kalbos aplinkoje. Tokį sąvokos išplėtimą reikia aiškinti tuo, kad ta riba, kur antrąją

kalbą šalia gimtosios vartojantis individas tampa bilingvis, yra arba nubrėžiama savavališkai, arba jos ir iš viso negalima nustatyti.

Bilingvizmu bendriausia prasme yra laikomas tų pačių individų alternatyvinis vartojimas dviejų kalbų. Bet taip pat yra atsižvelgiama į tokias bilingvizmo charakteristikas kaip kalbų mokėjimo laipsnis, jų atliekamos funkcijos (Kuriam reikalui individas tas kalbas vartoja? Kokį vaidmenį tos kalbos vaidina jo gyvenime?), alternacija (Kaip dažnai individas tas kalbas kaitalioja? Kaip, kokiomis sąlygomis nuo vienos kalbos jis pereina prie kitos?) ir interferencija (Ar gerai individas tas kalbas išlaiko skyrium? Kokiu laipsniu jis jas suplaka? Kaip viena jo vartojama kalba veikia kitą?).

Vadinasi, čia bilingvizmas daugiausia yra traktuojamas socialiniu-lingvistiniu požiūriu: „sociolingvistiniu (socialiniu-lingvistiniu) aspektu bilingvizmas yra tiriamas išryškinant tą abiejų kalbų mokėjimo apimtį, kuri leidžia tų kalbų vartotojams atlikti tarpusavio bendravimo aktą, pasakyti savo, suprasti kitų mintis, t. y. realizuoti minimalų ar maksimalų skaičių socialinių funkcijų. Pagal tai iš sociologinio aspekto reikalaujama apibrėžti socialinių funkcijų ir vartojimo sferų apimtį katros bilingvių gyventojų vartojamos kalbos“ (Дешериев Ю. Д., 1976(a), 7).

Apie lietuvių – rusų bilingvizmo, kaip socialinio reiškinių, formavimąsi galima kalbėti tik stambiųjų respublikos miestų gyventojų vaikų atžvilgiu. Lietuvos kaimo vaikai ligi 5–7 metų amžiaus auga ir bręsta monolingvizmo sąlygomis, t. y. gimtosios, lietuvių, kalbos aplinkoje. Su rusų kalba kaimo vaikai dabar pirmiausia susipažįsta pirmoje klasėje, nes nuo šios klasės mokykloje pradedama dėstyti rusų kalbą. Kaip rodo stebėjimai, baigusieji aštuonmetę mokyklą rusų kalbą sugeba tik su žodynu paskaityti ir diktuojami ką parašyti, bet kalbėti, laisvai vartoti rusų kalbą jie dar negali. Vadinasi, aštuonmetę mokyklą baigusio kaimo jaunimo rusų kalbos mokėjimas yra labai ribotas, pasyvus. Rusų kalbos mokėjimas yra gerokai praplečiamas ir pagilinamas vidurinėje mokykloje.

Antras svarbus rusų kalbos išmokimo kanalas, bet susijęs tik su vaikiniais, yra tarnavimas Tarybinėje Armijoje. Per dvejus metus, nuolat būdami rusų kalbos aplinkoje, jie taip išmoksta rusų kalbą, kad, grįžę namo, gali ją laisvai vartoti kalbėdami visokiomis temomis ir įvairiomis situacijomis.

Vadinasi, dabartinio Lietuvos kaimo gyventojai rusų kalbos mokėjimo atžvilgiu yra nevienodi. Tarybinėje Armijoje atitarnavę vyrai rusų kalbą moka laisvai. Mažiausia rusų kalbą moka moterys, nes iš vidurinės mokyklos išsineštos netvirtos žinios, metams bėgant, išblėsta. Iš bendro laisvai rusų kalbą kalbančių skaičiaus, skaitančių ir rašančių vyrų yra 61,7 %, o moterų – 38,3 %. Iš nemokančių rusų kalbos vyrų yra apie 24 %, o moterų – apie 76 %.

Čia duotą bendrą kaimo gyventojų rusų kalbos mokėjimo charakteristiką patvirtina sociologinės apklausos duomenys (Šimkus S., 1967, 92–106). Iš 1443 apklaustų Alytaus, Kapsuko ir Kėdainių rajonų gyventojų 6,5 % žmonių pasisakė laisvai kalbą, skaitą ir rašą rusiškai; be to, 12,7 % apklaustųjų kalba bei rašo ir 38,3 % silpnai kalba. 42,5 % kaimo gyventojų rusų kalbos visai nemoka. Kyla klausimas, kas gi yra tie 6,5 % rusų kalbą laisvai šnekančių, skaitančių ir rašančių. Tai daugiausia jauni kaimo gyventojai – 16–35 metų amžiaus, baigę tarybinę

mokyklą ar joje mokėsi, vyrai, tarnavę Tarybinėje Armijoje, aktyviausi gamyboje ir visuomeninėje veikloje, daug važinėjantys. Todėl natūralu, kad didžiausias rusų kalbą mokančių skaičius yra 21–25 metų, 26–31 metų ir 31–35 metų amžiaus grupėje. 16–20 metų amžiaus jaunuoliai ir jaunuolės beveik visi pasisakė moką rusų kalbą, tiesa, nemaža dalis (42,4 %) silpnai, o visai nemokančių rasti tik du žmonės. 21–25 metų amžiaus grupėje laisvai kalba, skaito ir rašo 26 %, kalba ir skaito 35,6 % žmonių. Tuo tarpu 41–45 metų amžiaus grupėje rusų kalbos nemokančių yra 50 %, 51–60 metų amžiaus grupėje – 62,2 %. Vadinasi, nesunkiai yra pastebimas toks dėsningumas: gyventojų amžiui didėjant, didėja ir rusų kalbos nemokančių skaičius. Mat buržuazinėje Lietuvoje vyresniosios kartos žmonės rusų kalbos mokykloje nesimokė, nebe aktyvūs jie darbe ir visuomeninėje veikloje. Antra vertus, laikui bėgant, dabartinei jaunajai kartai senstant ir į gyvenimą ateinant kitai jaunajai kartai, rusų kalbos mokėjimas pastoviai plečiasi, apima vis didesnę žmonių būrį.

Rusų kalbos mokėjimo laipsniui ir apimčiai tam tikrą įtaką daro ir profesija. Pagal rusų kalbos mokėjimą pirmą vietą užima mechanizatoriai (15,9 %), antrą vietą – kolūkio administracijos darbuotojai (10,6 %), toliau eina darbininkai (8,5 %), gyvulininkai (5,3 %), tarnautojai (2,1 %) ir kt. Rusų kalbos nemokančių kategorija specialybėmis taip pasiskirsto: gyvulininkai – 57,6 %, laukininkai – 49,9 %, darbininkai – 1,9 %, mechanizatoriai – 1,8 %, tarnautojai – 0,6 %, kolūkio administracijos darbuotojai – 0,2 %.

Vadinasi, daugiausia rusų kalbą mokančių yra tarp mechanizatorių. Kartu su kaimo inteligentija jie yra labiausiai išsilavinęs kaimo gyventojų sluoksnis. Mokančių rusų kalbą mažiausiai yra gyvulininkų ir laukininkų. Taigi jiems atsiliepia darbo pobūdis, sėslumas, kontaktų stoka.

Tokia rusų kalbos mokėjimo padėtis yra tarp kaimo gyventojų – kolūkiečių ir tarybinių ūkių darbininkų. Kalbinė situacija dar labiau įvairėja ir sudėtingėja, kai atsižvelgiame ir į kitas kaimo socialines grupes – kolūkių ir tarybinių ūkių tarnautojus ir administracijos darbuotojus. Šiose grupėse randame kitos socialinės kilmės ir kito išsilavinimo žmonių. Neretas agronomas, inžinierius, veterinaras ar zootechnikas yra baigęs aukštąjį mokslą. Vadinasi, ir jo rusų kalbos mokėjimas yra visai kitoks kaip eilinio kolūkiečio – laukų ar fermų darbininko. Minėta sociolingvistinė apklausa parodė, kad kolūkio administracijos darbuotojai beveik visi moka rusų kalbą, o gerai mokančių čia yra netgi 76,9 %. Kalbų mokėjimo reikalauja pagaliau ir pats jų darbas.

Bendrą kaimo gyventojų išsilavinimo charakteristiką galima patikslinti sociologinės apklausos duomenimis (Šimkus S., 1967, 98–106). Iš 1443 apklaustųjų aukštąjį mokslą baigusių buvo 0,1 % žmonių; nebaigtą aukštąjį mokslą turėjo 0,4 % žmonių; 1 % buvo baigusių vidurinę mokyklą; 2,1 % turėjo specialų vidurinį išsimokslinimą; aštuonmetę mokyklą baigusių buvo 11,7 %; pradinę mokyklą baigusieji sudarė 42,6 %; 20,9 % gyventojų turėjo nebaigtą pradinį mokslą, lygiai tiek pat buvo ir niekur nesimokiusių. Tai vyresnės kartos žmonės.

Reikia pabrėžti, kad baigusieji aukštąją, vidurinę mokyklą, kaip ir reikėjo tikėtis, rusų kalbą pasisakė moką vieni geriau, kiti prasčiau. Dalis pradinį išsilavinimą

turinčių žmonių, kurių daugumas yra vyresnės kartos ir tarybinėje mokykloje nesimokiusių, nors ir silpnai, taip pat moka rusų kalbą. Iš šitos kategorijos žmonių visai nemokančių rusų kalbos yra 37,9 %. Tarp niekur nesimokiusių šis procentas smarkiai padidėja.

Su šiais duomenimis sutinka sociolingvistiniai duomenys, gauti norint išsiaiškinti mokyklos reikšmę rusų kalbos išmokimui. Dėl to buvo apklausti penkių respublikos rajonų ir dviejų miestų 440 ūkio ir kultūros darbuotojų (turinčių ne mažiau kaip trejų metų darbo stažą), 285 demobilizuotieji iš Tarybinės Armijos (atstovaujantys visiems respublikos rajonams ir miestams), taip pat 304 II–IV kursų įvairių specialybių studentai (Šernas V., 1979, 12–13). Apklausos duomenys parodė, kad daugumas apklaustųjų yra daugiau ar mažiau patenkinti tais skaitymo (90,9 % apklaustųjų), rašymo (81,3 %) ir kalbėjimo (76,6 %) įgūdžiais, kuriuos gavo vidurinėje mokykloje. Iš dalies nepatenkintų skaitymo įgūdžiais buvo 6,5 %, rašymo – 16,2 % ir kalbėjimo įgūdžiais – 20,8 %, o visiškai nepatenkintų buvo tik 2,6 %.

Šie duomenys taip pat rodo, koks svarbus rusų kalbos išmokimo ir vartojimo veiksnys yra mokykla.

Tarybinių tautų tarpusavio bendravimo (rusų) kalbos mokėjimo laipsnis ir apimtis yra atvirkščiai proporcingi regiono etninei vienovei. Kur vietinės kilmės gyventojai yra išsidėstę kompaktiškai (pavyzdžiui, Alytaus rajone gyvena 95,1 % lietuvių, Kapsuko rajone – 97,6 %, Kėdainių rajone – 92,4 %, Šiaulių rajone – 96 % lietuvių), tik 6,5 % gyventojų gerai kalba, skaito ir rašo rusų kalba, 12,7 % gyventojų šneka ir skaito, 38,3 % gyventojų silpnai šneka rusų kalba, o 42,5 % rusų kalbos visai nemoka. Kur gyventojų sudėtis yra įvairiatautė ir, vadinasi, vietinių gyventojų masė ne tokia kompaktiška, rusų kalbos mokėjimas yra geresnis, apima daugiau žmonių, kartais pašokdamas ligi 50 % gyventojų, o rusų kalbos nemokantys čia dažniausiai yra pensininkai ir namų šeimininkės. Antai Zarasų rajone gyvena 68 % lietuvių, ir rusų kalbą čia gerai moka 39,1 % gyventojų. Ignalinos rajone lietuvių yra 79,3 %, ir rusų kalba čia laisvai šneka 44,6 % gyventojų. Trakų rajone lietuvių tautybės žmonių priskaičiuojama ligi 51,7 %, ir rusų kalbos mokėjimas čia apima 49 % gyventojų. Vilniaus rajone gyvena 16,8 % lietuvių, ir geras rusų kalbos mokėjimas čia siekia 48,8 % gyventojų.

Didžiausią gyventojų įvairovę nacionaliniu atžvilgiu matome respublikos miestuose, ypač didžiuosiuose (Vilniuje, Klaipėdoje, Kaune, Šiauliuose), kur yra sutelkta visos respublikos stambioji pramonė. Ją aptarnauja dideli daugianacionaliniai darbininkų kolektyvai. Pavyzdžiui, „Baltijos“ laivų statykloje Klaipėdoje, be kitų, dirba 4 tūkstančiai lietuvių. Tokiomis aplinkybėmis, kur pagrindinė tarpusavio bendravimo priemonė yra rusų kalba, lietuvių ir kitų tautybių žmonėms yra nesunku dėl kasdieninio bendravimo palyginti greitai ir gerai išmokti rusiškai. Todėl visai suprantama, kad rusų kalbą laisvai moka 62 % respublikos miestų gyventojų, o Vilniaus gyventojų beveik du trečdaliai yra dvikalbiai.

Daug geresnes sąlygas pramokti kalbą, pirmiausia rusų kalbos, turi didžiųjų respublikos miestų (Vilniaus, Klaipėdos, Kauno, Šiaulių) gyventojų vaikai. Jau pati aplinka – kitakalbiai kaimynų vaikai, televizija ir kinas – įgalina vaikus gana

greitai pramokti rusų kalbos. Todėl, ateidami į mokyklą, miestų vaikai jau atsineša keletą ar keliolika išmoktų rusiškų žodžių ir posakių, kurie, aišku, yra labai trumpi, pavyzdžiui: Где Альгис? Здравствуй! Пустя! Дай мне! Nuo pirmos pradinės mokyklos klasės, – pastaruoju metu rusų kalba jau dėstoma darželių vyresnėse grupėse, – rusų kalbą vaikai pradeda mokytis sistemingai. Šiaipgi vaikai savo gyvenimą gyvena ir žaidžia vartodami gimtąją kalbą, tiesa, kartkartėmis įterpdami vieną kitą dažniau vartojamą rusišką žodį ar posakį (давай, привет, здоров (sveikinantis), закон (pritariant), на ходу, шайбу! Ну, заяц, погоди!).

Įdomūs yra vaikų šnekos kalbinio kontaktavimo atvejai. Pradinės mokyklos moksleivių gimtojoje šnekoje, matyt, dėl menkesnio išsilavinimo tėvų įtakos galima išgirsti pavartojant rusiškus žodžius (*gruzovikas, šaiba, chokėjus, davaj, zakonas* ir kt.). O kartais lietuviai moksleiviai, kalbėdami rusiškai, atvirkščiai, pavartoja pagal rusų kalbos ypatybes pertvarkytus lietuviškus žodžius (pavyzdžiui, скиртум, титнаг, копы, конвалия, пунд ir kt. vietoj tikrų rusų kalbos žodžių разница, кремень, дюны, ландыш, сверток).

Šeimoje, mokykloje ir su draugais vaikai bendrauja gimtąja lietuvių kalba, bet kino filmą ar televizijos laidą žiūri rusų kalba, grožinę literatūrą kai kas skaito ne tik lietuvių, bet ir rusų kalba. Tad moksleiviai, ypač vyresniųjų klasių, jaučia reikalą mokytis rusų kalbos, ir todėl didžiųjų respublikos miestų moksleiviai, baigę vidurinę mokyklą, palyginti gerai ją moka.

Taigi pagrindiniai kanalai, kuriais lietuviai vaikai išmoksta rusų kalbą, yra mokykla, televizija bei kinas ir žaidimai su vienmečiais.

Vidurinėje mokykloje išmoktą rusų kalbą toliau yra ugdoma aukštojoje mokykloje. Įdomu pasižiūrėti, kokią reikšmę turi lietuvių ir rusų kalbos studentų kasdieniam bendravimui ir mokslui, turint prieš akis platesnį lingvosocialinį kontekstą. Tuo reikalu buvo atliktas sociologinis tyrimas ir sociolingvistiškai apklaustas kontingentas studentų (apie du tūkstančius), kurie 1975 m. įstojo į Kauno politechnikos institutą (Korsakas J., 1979). Apklaustųjų studentų lietuvių lingvosocialinę aplinką apibūdina tokie parametrai: darbininkų vaikai sudarė 49,8 % minėto kontingento, kolūkiečių vaikai – 18,2 % ir tarnautojų vaikai – 32 %. Tais metais į Institutą buvo priimta 36,5 % merginų ir 63,5 % vaikinų. Apie 40 % jų tėvų turėjo pradinį išsilavinimą, 29 % – nebaigtą vidurinį, 15 % – vidurinį, 4 % – nebaigtą aukštąjį ir 12 % – aukštąjį. Tėvų gimtoji kalba buvo nurodyta lietuvių (98 %). Pasirodė, kad iš kitų kalbų tėvai (apie 90 %) geriausiai moka rusų kalbą. 5 % tėvų ir 12 % motinų rusų kalbos visai nemokėjo. Bet užtat 33 % tėvų ir 20 % motinų rusų kalbą mokėjo ne tik žodžiu, bet ir raštu. 15 % tėvų mokėjo lenkų kalbą. Iš mokamų užsienio kalbų vyrauja vokiečių kalba, paskui eina prancūzų ir anglų.

Tokia buvo minėtų studentų lietuvių lingvosocialinė aplinka, kurioje formavosi jų kalbinis išsilavinimas.

Pačių studentų kalbų mokėjimą ir vartojimą nusako tokie sociolingvistinės apklausos duomenys: į klausimą „Kaip mokate gimtąją kalbą?“ 29 % studentų atsakė: „Kalbu ir skaitau gerai, rašau patenkinamai“; 71 % studentų pažymėjo: „Kalbu, skaitau ir rašau gerai“. Į klausimą „Kaip mokate rusų kalbą?“ studentai taip atsakė: „kalbu laisvai“ (28 % apklaustųjų), „patenkinamai“ (56 %), „silpnai“

(16 %); „rašau gerai“ (6 %), „patenkinamai“ (60 %), „prastai“ (34 %). Užsienio kalbomis 6 % studentų skaito laisvai, 94 % – silpnai; 5 % studentų skaito be žodyno ir 95 % – su žodynu.

Vadinasi, pagrindiniai rusų kalbos išmokimo, taigi ir lietuvių–rusų bilingvizmo formavimosi kanalai yra: pirma, tarybinių tautų tarpusavio bendravimo kalbos mokymasis mokykloje, antra, tiesioginiai kontaktai su kitakalbiais žmonėmis daugianacionaliniuose darbo kolektyvuose ir, trečia, tarnavimas Tarybinėje Armijoje. Iš sociolingvистinėmis anketomis surinktų duomenų ir gyventojų surašymo matyti, kad rusų kalbos mokėjimas apima plačias lietuvių gyventojų mases. 1979 m. sąjunginio gyventojų surašymo metu 48 % respublikos gyventojų nurodė rusų kalbą kaip antrąją kalbą, kuria laisvai kalba (Tiesa, 1980 m. vasario 22 d.). 1970 m. tas skaičius dar buvo 33,8 %. Vadinasi, rusų kalbos mokėjimas pastoviai ir sparčiai plečiasi, apima vis didesnius gyventojų sluoksnius. Šie reikšmingi rodikliai gauti neuilstamos Lietuvos Komunistų partijos ir respublikos vyriausybės veiklos dėka internacionališkai auklėjant darbo žmones. Šia prasme ryškus yra ir tas faktas, kad tam tikrai daliai lietuvių ir kitų respublikoje gyvenančių tautybių žmonių rusų kalba yra pasidariusi gimtoji. 1979 m. sąjunginio gyventojų surašymo metu rusų kalbą nurodė kaip gimtąją 25 720 baltarusių, 17 447 lenkai, 14 330 ukrainiečių, 7 990 žydų, 5 745 lietuviai (Вестник статистики, 71).

Ligi šiol plačiau buvo apibūdinama rusų kalbos mokėjimo ir vartojimo kiekybinė pusė. Dėl išsamesnių tyrinėjimų stokos sunku ką nors konkretaus pasakyti apie to mokėjimo ir vartojimo kokybę. Lietuvių vartojamos rusų šnekos pobūdį ir kokybę kolektyvinėje monografijoje „Nacionalinio–rusų bilingvizmo raida“ (M., 1976) gana detalai yra aprašiusi V. Michalčenko. Ji remiasi tarybinėje socialinėje lingvistikoje priimtu tarybinių tautų–rusų bilingvizmo dalijimu į keturis laipsnius: I laipsnio bilingvizmas apima I–IV klasių moksleivių kalbinę praktiką, II laipsnio bilingvizmas – V–VIII klasių, III laipsnio lietuvių–rusų bilingvizmą sudaro IX–XI klasių programų rusų kalbos mokymo reikalavimai ir IV laipsnio bilingvizmą atitinka aukštųjų mokyklų studentų žinios iš rusų kalbos. Bet ir be specialių tyrinėjimų aišku, kad įvairių lietuvių visuomenės socialinių grupių rusų kalbos mokėjimas nėra vienodas – viena socialinė grupė moka geriau, kita prasčiau. Lietuvių vartojamojoje rusų šnekoje nesunku pastebėti interferencijos reiškinių – lietuvių kalbos normų perkėlimą į rusiškąją tartį, žodžių derinimą (pavyzdžiui, lietuviams ypač sunku išmokyti vartoti rusų kalbos daugiskaitos III asmens veiksmažodžio formas) ir sakinių sudarymą. Kita vertus, ta interferencija nėra tokia didelė, kad komunikaciją padarytų visiškai neįmanomą. Tą rodo daugumas baigusių vidurinę mokyklą: jie yra patenkinti ten įgytais rusų kalbos įgūdžiais. Komunikaciją trikdančios interferencijos reiškiniai (pavyzdžiui, быть „mušti“: быть „būti“ neskyrimas, t. y. nemokėjimas ištarti fonemos *ы*) yra laikinas dalykas.

Apskritai, lietuvių–rusų bilingvizmą, atrodo, reikėtų laikyti bilateraliu: paskutinio gyventojų surašymo metu beveik pusė lietuvių pasisakė laisvai moką rusų kalbą. Bet ir daugumas respublikos teritorijoje seniau gyvenančių rusų taip pat daugiau ar mažiau supranta lietuvių kalbą, o neretai lietuviškai ir kalba. Lietuvių–rusų bilingvizmas yra kontaktinis: jis kyla iš kasdieninio dviejų tautų bendravimo.

Skirtingai nuo lokalinio bilingvizmo, gyvuojančio respublikos teritorijos dalyje (pavyzdžiui gali eiti lenkų—lietuvių bilingvizmas Vilniaus krašte), lietuvių—rusų bilingvizmas yra globalinis: tai nacionalinio—rusų bilingvizmo, pagrindinio bilingvizmo TSR Sąjungoje, tipo, turinčio valstybinę, visuomeninę-politinę reikšmę, pasireiškimo atvejis.

Pagrindinė kodo keitimo, šiuo atveju perėjimo nuo lietuvių prie rusų kalbos, priežastis yra kitakalbio, t. y. lietuviškai nemokančio, komunikacinio akto dalyvio buvimas.

Rusų kalbą lietuviai vartoja ne tik bendrauti su kitų tautybių atstovais, bet ir skaityti grožinę ir specialią literatūrą, klausytis Maskvos radijo ir žiūrėti centrinės televizijos laidų, susipažinti su turtinga rusų tautos kultūra. Lietuvių inteligentija vertina ir visada labai vertino didžiąją rusų kalbą, jos kultūrinę reikšmę.

Buržuazijos, siena atsitvėrusios nuo Rusijos, valdymo metais, nekreipdama dėmesio į nepalankią ar tiesiog priešišką oficialiųjų sluoksnių poziciją, pažangioji lietuvių visuomenės dalis, ypač jaunimas, vis labiau ir labiau domėjosi TSRS gyvenimu, tarybine ir klasikine rusų literatūra, mokėsi rusų kalbos. Petras Cvirka, būdamas dar pradedantis rašytojas ir gyvendamas vargingame „Žiburėlio“ bendrabutyje, mokėsi rusų kalbos naktimis, kai visi miegojo. Kostas Korsakas mokėsi rusų kalbos ir skaitė Puškiną Šiaulių kalėjime. „Labai gerai atsimeinu, — rašo A. Venclova (1958, 474), — su kokių pakilimu pažangieji moksleiviai, be vadovėlių, be žodynų, skirdavo laisvalaikį rusų kalbos studijoms [...]. Aš ir pats be pašalinės pagalbos tiek pramokau rusų kalbos, kad, baigęs gimnaziją, laisvai skaičiau rusų klasikų ir tarybinių autorių knygas [...]“. Štai kokią įtaką A. Venclovos asmenybės formavimuisi turėjo rusų kalba ir pažintis su rusų literatūra bei kultūra: „Mano studijų metai, pradedant nuo 1925 m. rudens, buvo tas periodas, kai prieš mane visu platumu atsivėrė neapsakomi rusų literatūros lobynai; šie metai manyje išugdė gilią progresyvosios rusų kultūros meilę, suformavo mano pasaulėžiūrą; kaip tik tada galutinai radau savo rašytojo kelią, atsiribojau nuo buržuazinės santvarkos ir stojau į Tarybų Sąjungos pusę“ (Venclova, 1958, 475).

* * *

Dėl esminių socialistinių Tarybų Lietuvos persitvarkymų lietuvių—rusų bilingvizmas turi tendenciją stiprėti ir plėstis.

Tarybų valdžios metais, galima sakyti, iš esmės pasikeitė demografiniai visuomenės parametrai, kurie tiesiogiai palietė kalbos vartotojų sudėtį. Valstiečių skaičius gerokai sumažėjo, o darbininkų padidėjo. 1940 metais Lietuvoje buvo 179 tūkst. darbininkų, o 1975 m. jų jau buvo 1 mil. 325 tūkst., t. y. 7,4 karto daugiau kaip 1940 m. Šitoks kalbos vartotojų sudėties pasikeitimas kalbos vartojimui turi dviejopą reikšmę. Pirma, darbininkų klasė yra daugeliu atvejų bendrinės lietuvių kalbos formos vartotoja. Antra, darbininkų klasė, dinamiškiausia ir socialiai aktyviausia visuomenės grupė, yra linkusi greičiau išmokti kitas kalbas ir jas vartoti.

Tarybų valdžios metais sparčiai didėja miestų gyventojų skaičius. 1897 m. iš bendro 2 mil. 536 tūkst. gyventojų miesto gyventojai sudarė 14 %, t. y. 355 tūkst.,

o kaimo gyventojų buvo 2 mil. 181 tūkst., arba 86 %. 1939 m. gyventojų buvo 2 mil. 880 tūkst., iš jų 658 tūkst. miesto ir 2 mil. 221 tūkst. kaimo, arba 22,9 % ir 77,1 %. 1979 m. iš bendro 3 mil. 398,8 tūkst. gyventojų skaičiaus miesto gyventojai sudarė 2 mil. 61,7 tūkst., arba 60,7 %, o kaimo gyventojai 1 mil. 337,1 tūkst., arba 39,3 %. Sociolingvistiniu atžvilgiu tai reiškia, kad beveik du trečdaliai visų respublikos gyventojų dabar turi mažesnę ar didesnę sąlytį su kitomis kalbomis ir, vadinasi, yra potencialūs bilingviai.

* * *

Lingvosocialinės respublikos situacijos apibūdinimas ir lietuvių–rusų bilingvizmo charakterizavimas būtų neišsamus, jei neatsižvelgtume į antrą šio reiškinio pusę, kuri yra tokia pat svarbi kaip ir pirmoji, būtent – į respublikoje gyvenančių rusų tautybės žmonių lietuvių kalbos mokėjimą ir vartojimą. Rusų–lietuvių bilingvizmas yra kita lietuvių–rusų bilingvizmo pusė. Abipusio bilingvizmo plėtojimasis dabartinėmis sąlygomis padeda toliau stiprinti tautų draugystę, jų tarpusavio pasitikėjimą ir supratimą. „Žinoma, reikia skirti tinkamą dėmesį į rusų–lietuvių ir kitus bilingvizmo tipus. Pavyzdžiui, svarbu yra padėti rusams ir kitų tautų atstovams, pastoviai gyvenantiems Lietuvoje, išmokyti lietuvių kalbą, perimti lietuvių–rusų bilingvizmą“, – pažymi J. Dešerijevas (1979, 10).

Rusų ir kitų tarybinių tautų žmonės, pastoviai gyvenantys respublikoje, turi geras sąlygas išmokyti lietuvių kalbą. Be tiesioginio bendravimo lietuviškai gatvėje, turguje, parduotuvėje ar mokykloje, darbe, lietuvių kalba yra dėstoma vidurinėse mokyklose, kur mokosi rusų, lenkų ir kitų tautybių vaikai, universiteto ir institutų grupėse. „Žinijos“ draugija kiekvienais metais rengia lietuvių kalbos kursus. Apie rusų ir kitų tautybių žmonių, gyvenančių mūsų respublikoje, lietuvių kalbos mokėjimą, jo apimtį galima spręsti labai bendrais bruožais, nes nėra jokių šios srities aprašų ir tyrinėjimų.

Apibūdinant rusų–lietuvių bilingvizmą, reikėtų atsižvelgti į du dalykus, būtent: pirma, dalis respublikoje gyvenančių rusų tautybės žmonių tarpusavio bendravimui vartoja rusų literatūrinę kalbą ir yra atvykę pastoviam darbui po Didžiojo Tėvynės karo. Antra, dalis rusų tautybės žmonių tarpusavy vartoja šnekamąją rusų kalbą, vieną jos tarmę ir yra senbuviai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenimis, Lietuvos teritorijoje gyveno 50 460 rusų tautybės žmonių, arba 2,5 % visų buržuazinės Lietuvos gyventojų. 1979 m. sąjunginio gyventojų surašymo duomenimis, respublikoje rusų tautybės žmonių buvo 303 tūkst., arba 8,9 % visų respublikos gyventojų. Ta pirmosios kategorijos atstovų dalis, kuri yra pramokusi lietuvių kalbos, vartoja bendrinę lietuvių kalbą, o antrosios kategorijos – seni rusų tautybės žmonės – visi yra bilingviai ir vartoja lietuvių kalbos tarmes.

Yra skiriami trys rusų senbuvių kėlimosi į Lietuvą periodai: pirmasis periodas – nuo pirmųjų rusų gyventojų pasirodymo etnografinėje Lietuvoje ligi 1667 m. bažnyčios reformos; antrasis periodas – nuo 1667 m. ligi prijungiant Lietuvą prie Rusijos 1795 m., trečiasis periodas prasideda 1795 m. ir baigiasi Pirmuoju pasauliniu karu.

Rusų tautybės žmonės bėgo į Lietuvą daugiausia dėl tikėjimo persekiojimo. Antai yra žinoma, kad 1490 m. Novgorodo arkivyskupas Genadijus, didžiojo kunigaikščio lieptas ir metropolito Zosimos palaimintas, eretikus „одних велел жечи на Духовском поле, иных торговые казни предали, а иных в заточение посла, а иные в Литву сбежали“ (Немченко В., 1963, 64).

Kad Lietuvoje, pasižymėjusioje tolerancija disidentų atžvilgiu, nuo seno gyventa rusų tautybės žmonių, patvirtina stačiatikių cerkvių buvimo faktas. Vilniuje ligi šios dienos išliko dar XIV a. kunigaikščio Algirdo laikais statytų cerkvių (Piatnickio cerkvė, statyta 1345 m., Uspensio soboras, statytas 1346 m.). Stačiatikių bažnyčios būta ir Kaune; ją tik 1620 m. nugriovė karalius Zigmantas Vaza. „Rusų gyvenviečių atsiradimo Lietuvoje apybraižos“ autorius A. Stankevičius (1909, I) nurodo, kad ligi XVI a. pabaigos rusų tautybės židiniai Kauno gubernijoje buvo jau minėta Kauno stačiatikių cerkvė ir Surdegio vienuolynas – „ši neįveikiama XVIII a. pravoslavijos tvirtovė“, – taip pat kai kurios rusų salelės Breslaujos seniūnijoje, atsiradusios buvusioje Polocko kunigaikštystėje.

Daugumas rusų senbuvų yra palikuonys sentikių (старообрядцы), bėgusių į Lietuvą, kai po 1667 m. cerkvės reformos prasidėjo jų persekiojimas. Nuo pat XVII a. pradžios, gal kiek ir anksčiau, sentikiai, kurių daugumas buvo Teodosijaus Vasiljevo sektos pasekėjai, iš Vitebsko gubernijos palaipsniui ėmė keltis į gretimas Livonijos ir Lietuvos žemes, ieškodami ne tik tikėjimo laisvės, bet ir laisvo darbo. Seniausios jų gyvenvietės buvo Rimkai Jonavos rajone (Рымки Ковенского уезда), Degučiai Zarasų rajone (Дегуцы Новоалександровского уезда), Girelė Anykščių rajone, prie Kavarsko (Пущель Вилкомирского уезда) ir Vidžiai Baltarusijos TSR (Видзы Новоалександровского уезда).

Palankios sąlygos rusams keltis į Lietuvą susidaro 1795 m. ją prijungus prie Rusijos imperijos. Bet tik po 1831 m. sukilimo subręsta vyriausybės kolonizacijos planas. Imamasi priemonių remti senbuvių ir į laisvas valstybines žemes atkelti naujų valstiečių. Tada perkeliamos 158 šeimos ir įkuriami majoratai Jurbarke ir Tauragėje. Kolonizacija buvo ypač suaktyvinta po 1861 m., kai jos reikalus ėmė tvarkyti generalgubernatorius M. Muravjovas, dėl savo žiaurumo žmonių pramin-tas „koriku“. 1862 m., t. y. po metų, kai M. Muravjovas pradėjo eiti savo pareigas, Lietuvoje buvo jau 13 000 rusų tautybės gyventojų, išsisklaidžiusių po 730 kaimų buv. Kauno, Ukmergės, Zarasų ir Panevėžio apskrityse. Telšių, Raseinių ir Šiaulių apskrityse tada dar nebuvo nė vieno sentikio.

Jau 1864 m. į sukilimo dalyvių – dvarininkų ir valstiečių – konfiskuotas žemes atkeliami ligi 653 šeimų. Teikiant įvairiausias lengvatas ir pinigines pašalpas, 1867 m. įkeliami 1016 šeimų. 1863–1900 m. laikotarpiu į buv. Kauno guberniją įkeliami 2129 šeimos kolonistų. 1907–1908 m. demografiniais tyrimais nustatyta, kad Kauno apskrityje gyveno 6073 rusų tautybės žmonės (1079 kiemai), Raseinių – 1343 žmonės (239 kiemai), Telšių – 934 žmonės (126 kiemai), Ukmergės – 5654 žmonės (955 kiemai), Panevėžio – 1545 žmonės (277 kiemai), Šiaulių – 4327 žmonės (650 kiemų), Zarasų – 21 454 žmonės (3449 kiemai). Vadinasi, iš viso buv. Kauno gubernijoje rusų gyventojų buvo 41 330.

Kauno rajono gyventojai rusai teigia, kad jų protėviai gyvenę Vitebsko gubernijoje; Zarasų rajono gyventojai mano, kad jų protėviai atsikėlę iš Tverės gubernijos ir t. t. Sentikiai, priklausą Teodosijaus sektai, į Lietuvą atsikraustė iš Pskovo ir Novgorodo sričių, kur ši sekta buvo paplitusi. Lietuvos rusų senbuvų šnektų ypatybių analizė rodo, kad šios šnektos artimiausios yra Pskovo tarmės.

1959 m. kaimo vietovėse gyveno 53 tūkst. rusų tautybės žmonių — daugiausia Zarasų ir Jonavos rajonuose (atitinkamai 19 ir 12 % visų gyventojų).

Tik dalis rusų senbuvų gyvena atskiruose kaimuose, šiaip jie daugiausia yra susimaišę su lietuviais, vadinamajame Vilniaus krašte — ir su lenkais bei baltarusiais. Didesnė dalis rusų senbuvų vaikų lanko lietuviškas mokyklas kartu su lietuvių vaikais. Bet dalis mokosi ir mokyklose su dėstomąja rusų kalba, atidarytose Tarybų valdžios metais. Lietuvos rusai senbuviai yra dvikalbiai — vartoja rusų ir lietuvių kalbas.

Būdinga, kad Lietuvos rusai senbuviai ligi šios dienos išlaikė savo gyvenimo būdą, savo tautines tradicijas, papročius, savo tikėjimą ir kalbą.

Tarybinių tautų tarpusavio bendravimo kalba ir jos vaidmuo

Dabartiniam tarybinės liaudies kalbinės raidos etapui, be nevaržomo nacionalinių kalbų funkcionavimo ir plėtojimosi tendencijos, yra būdinga tarybinių tautų tarpusavio bendravimo kalbos (язык межнационального общения) plėtimosi tendencija. Tarybinė liaudis yra daugianacionalinė žmonių bendrija. Tarybų šalies teritorijoje yra paplitę arti šimto trisdešimt kalbų. Tad visai suprantama, kad tarybinės visuomenės ekonominiame, socialiniame-politiniame ir kultūriniame gyvenime natūraliai yra iškilusi socialinė būtinybė turėti vieną visų TSR Sąjungos nacijų ir tautų tarpusavio bendravimo kalbą. Šis vaidmuo yra atitekęs rusų kalbai. Rusų kalbos „vaidmens didėjimas tarybinės visuomenės gyvenime, atsirandant ir vystantis tarybinei liaudžiai, naujai istorinei žmonių bendrijai, intensyvėjant nacijų, tautų ir jų kultūrų artėjimo procesams, yra sąlygotas socialinių veiksmų, objektyvių socializmo ir komunizmo statybos dėsningumų“, — pabrėžia J. Dešerijevs (1976, 420), vienas žymiausių rusų kalbos, kaip tarybinių tautų tarpusavio bendravimo priemonės, problemos tyrinėtojų.

Rusų kalba yra ta komunikacinė priemonė, kuria įvairių TSR Sąjungos tautų atstovai tarpusavyje bendrauja. Suprasdami didelę rusų kalbos reikšmę savo gyvenime ir darbe, tarybiniai žmonės — visų tarybinių nacijų, tautų, tautelių ir etnografinių grupių atstovai — savarankiškai jos mokosi ir ją vartoja. Tad rusų kalba atlieka tarybinių tautų tarpusavio bendravimo kalbos funkciją. Be šios labai svarbios funkcijos, rusų kalba atlieka ir kitas funkcijas, būtent: rusų tautos nacionalinės kalbos funkciją, vienos (šalia anglų, prancūzų) iš tarptautinio bendravimo kalbos funkciją.

Kaip tarybinių tautų tarpusavio bendravimo priemonę rusų kalbą pradėta vartoti dėl šių priežasčių:

1. Rusų nacija yra pati didžiausia iš visų TSR Sąjungos nacijų ir tautų. 1979 m. gyventojų surašymo duomenimis, iš bendro 262 mil. Tarybų Sąjungos gyventojų skaičiaus rusų tautybės žmonių yra 137,3 mil. (apie 53 % visų šalies gyventojų). Tad rusų tautybės žmonės sudaro daugiau kaip pusę Tarybų Sąjungos gyventojų. Be to, surašymo metu 16,3 mil. nerusų tautybės žmonių pasisakė rusų kalbą laiką savo gimtąja kalba. Vadinas, 153,5 mil. žmonių (apie 60 % visų šalies gyventojų) rusų kalba yra gimtoji.

2. Surašymo metu 61,3 mil. nerusų tautybės žmonių nurodė rusų kalbą kaip antrąją kalbą, kurią jie laisvai vartoja (1970 m. – 41,9 mil. žmonių).

3. Rusų tautybės žmonės yra plačiai pasklidę po visą šalies teritoriją. 1979 m. gyventojų surašymo duomenimis, 23,8 mil. rusų tautybės žmonių gyvena už RTFSR ribų: Ukrainos TSR – 10,4 mil. (arba 21,1 % visų respublikos gyventojų), Baltarusijos TSR – 1,1 mil. (arba 11,9 %), Uzbekijos TSR – 1,6 mil. (arba 10,8 %), Kazachijos TSR – 5,9 mil. (arba 40,8 %), Gruzijos TSR – 372 tūkst. (arba 7,4 %), Azerbaidžano TSR – 475 tūkst. (arba 7,9 %), Lietuvos TSR – 303 tūkst. (arba 8,9 %), Moldavijos TSR – 506 tūkst. (arba 12,8 %), Latvijos TSR – 821 tūkst. (arba 32,8 %), Kirgizijos TSR – 912 tūkst. (arba 25,9 %), Tadžikijos TSR – 395 tūkst. (arba 10,4 %), Armėnijos TSR – 70 tūkst. (arba 2,3 %), Turkmėnijos TSR – 349 tūkst. (arba 12,6 %) ir Estijos TSR – 409 tūkst. (arba 27,9 %).

4. Rusų kalba genetiškai yra labai artima kitų dviejų stambių tarybinių nacijų – ukrainiečių (42,3 mil.) ir baltarusių (9,4 mil.) – kalboms. Todėl šių nacijų atstovai, kurie drauge sudaro 33 % visų šalies gyventojų, lengvai išmoksta ir gerai moka rusų kalbą. Šią ypatybę yra pastebėjęs ir pabrėžęs V. Leninas (Raštai, 19, 221): „... daugiau kaip septynios dešimtosios Rusijos gyventojų priklauso giminingoms slavų gentims, kurios, esant laisvajai mokyklai laisvojoje valstybėje, lengvai pasiektų, dėl ekonominės apyvartos reikalavimų, galimumą susikalbėti be jokių „valstybinių“ privilegijų vienai iš kalbų“.

5. Rusų kalba, didžiausias rusų tautos dvasinės kultūros turtas, pagrįstai yra laikoma viena turtingiausių pasaulio kalbų. Mokėjęs rusų kalbą, F. Engelsas (1961, 18, 526) pabrėžė, kad rusų kalba „visais atžvilgiais verta to, kad ją išmoktum kaip vieną iš galingiausių ir turtingiausių gyvųjų kalbų“. Laiške V. Zasulič 1884 m. F. Engelsas susižavėjęs rašė: „Kokia graži rusų kalba! Visos vokiečių kalbos teigiamybės be jos baisaus šiurkštumo“ (Маркс и Энгельс, Сочинения, 36, 106).

Kiti tyrinėtojai, pavyzdžiui, J. Dešerijevs (1977, 34), nurodo dar kitokius socialinius veiksnius, lėmusius rusų kalbos iškilimą į tarybinių tautų tarpusavio bendravimo kalbą, būtent: pirma, negalima iš kiekvieno tarybinio žmogaus reikalauti, kad jis, bendraudamas ar bendradarbiaudamas su gausių TSR Sąjungos tautų atstovais, mokėtų visas 130 kalbų. Antra, nerealu tvarkyti raštvedybą centrinėse įstai-gose visomis mūsų šalies nacijų, tautų, tautelių ir etninių grupių kalbomis. Trečia, būtų tikrai sunku, neturint tautų tarpusavio bendravimo kalbos, palaikyti efektyvius ryšius tarp nacionalinių respublikų, kraštų, sričių ir apygardų, kurios įeina į tokią savarankišką nacijų sandraugą, kokia yra Tarybų Sąjunga. Ketvirta, nacijų tarpusavio bendravimo kalbos nebuvimas trukdytų sėkmingai daugianacionalinės šalies ekonominei, politinei ir kultūrinei raidai.

Brandaus socializmo sąlygomis ir tolesniame komunizmo kūrimo procese objektyviai didėja ir didės rusų kalbos, kaip tarybinių tautų tarpusavio bendravimo priemonės, vaidmuo.

Rusų kalbos plitimas ir jos vartojimo intensyvėjimas iš dalies yra susiję ir su tuo, kad, kaip pažymėta knygos „Rusų kalba kaip nacijų tarpusavio bendravimo priemonė“ (1977) pratarinėje, „rusų kalba yra didžiojo Lenino kalba, pažangios kultūros ir mokslo kalba, ja yra leidžiama visus žmogaus minties laimėjimus atspindinti literatūra. Pats gyvenimas rodo, kad rusų kalbos mokėjimas kiekvienam TSRS piliečiui yra pasidaręs būtinas (suprantama, visiškai laikantis savanoriško jos mokymosi principo)“. F. Filinas toje pat knygoje (p. 8) šiuo atžvilgiu priduria: „Mūsų šalyje nemokėti dabar rusų kalbos – vadinasi, atimti iš savęs turtingiausią žinių šaltinį, dvasiškai nuskursti, apriboti savo gyvenimą vietos sąlygomis. Pats gyvenimas teigia, kad visiems TSRS piliečiams yra būtina mokėti rusų kalbą“.

Nors apskritai tarybiniai žmonės, įvairių tarybinių nacijų, tautų ir tautelių atstovai, palyginti gerai moka rusų kalbą, vis dėlto dar neretai pasitaiko, kad jaunuoliai, atėję tarnauti į Tarybinę Armiją, silpnai kalba rusiškai. Užuoat pradėjus tuoju pat karinio parengimo programą, tokie jaunuoliai turi būti mokomi rusų kalbos, o tai reikalauja daug laiko ir lėšų. Be pakankamo rusų kalbos mokėjimo negalimas našus darbas liaudies ūkyje. Sąjunginių respublikų ekonomika ir mokslinis-techninis potencialas plėtojasi ir auga bendrame ekonominame ir moksliniame-techniniame Tarybų Sąjungos komplekse. Geras rusų kalbos mokėjimas yra socialinė būtinybė, kylanti iš komunizmo kūrimo interesų.

Todėl visai suprantamas partinių ir tarybinių organų, visos tarybinės visuomenės susirūpinimas rusų kalbos mokymu ir dėstymu ir su tuo susijęs tam tikrų svarbių dokumentų pasirodymas.

1978 m. spalio 13 d. TSRS Ministrų Taryba priėmė nutarimą „Dėl priemonių toliau tobulinti rusų kalbos mokymą ir dėstymą sąjunginėse respublikose“, kur siūloma I–III visų ir IV–X miesto mokyklų klases, turinčias daugiau kaip 25 mokinius, rusų kalbos mokymo reikalu dalyti pusiau ir sąjunginių respublikų švietimo ministerijoms leidžiama mokymo planuose perskirstyti valandas ir atitinkamai padidinti rusų kalbos mokymui skirtas valandas. Rekomenduojama parengti naujus rusų kalbos vadovėlius, kai kuriuos dalykus aukštesiose ir iš dalies vidurinėse mokyklose dėstyti rusų kalba. Numatoma parengti ir nuo 1980 m. pedagoginiuose institutuose įvesti naują rusų kalbos ir literatūros nacionalinėje mokykloje specialybės mokymo planą, kuriuo siekiama fundamentaliau paruošti šio profilio mokytojus ir kt.

Svarbų vaidmenį, aktyvinant rusų kalbos mokymą ir dėstymą sąjunginėse respublikose ir apskritai sprendžiant iškilusias brandaus socializmo periodu kalbinės kūrybos problemas, suvaidino 1979 m. gegužės mėnesį Taškente įvykusi mokslinė-teorinė konferencija „Rusų kalba – TSRS tautų draugystės ir bendradarbiavimo kalba“. Konferencija rekomendavo gerinti rusų kalbos mokymą darželių vyresnėse grupėse (nuo 5 m.), vidurinėse bendrojo lavinimo mokyklose sudaryti sąlygas aktyviai rusų kalbos praktikai, profesinio-techninio lavinimo mokyklose būsimus darbininkus geriau paruošti iš šnekamosios ir rašomosios rusų kalbos ir iš jos terminologijos, specialaus vidurinio ir aukštojo mokslo įstaigose taikyti Kirgizijos, Uzbekijos,

Moldavijos ir kitų sąjunginių respublikų aukštųjų mokyklų patirtį, būtent — kai kurias visuomenines ir specialias disciplinas, pradedant II–III kursais, dėstyti rusų kalba ir kt.

Mokslinė-teorinė konferencija „Rusų kalba — TSRS tautų draugystės ir bendradarbiavimo kalba“ parodė, kad būtina organiškai derinti, iš vienos pusės, tarybinių tautų gimtųjų kalbų plėtojimą ir vartojimą, jų visuomeninių funkcijų turtėjimą ir, iš antros, nacijų tarpusavio bendravimo kalbos — rusų kalbos — plėtimą. Sveikinime konferencijos dalyviams L. Brežnevas giliai pagrindė nacionalinę Komunistų partijos politiką, apibūdino dabartinį nacionalinių kalbų ir nacijų tarpusavio bendravimo kalbos vaidmenį: „Brandaus socializmo sąlygomis, kai mūsų šalies ekonomika tapo bendru liaudies ūkio kompleksu, atsirado nauja istorinė bendrija — tarybinė liaudis, objektyviai padidėja rusų kalbos, kaip nacijų tarpusavio bendravimo kalbos, vaidmuo kuriant komunizmą, auklėjant naują žmogų. Laisvas mokėjimas, šalia gimtosios, rusų kalbos, kurią visos tarybinės tautos savanoriškai priėmė kaip bendrą istorinį palikimą, padeda toliau stiprinti politinę, ekonominę ir dvasinę tarybinės liaudies vienybę“ (Брежнев Л. И. Ленинским курсом, т. 8, с. 44). Vadinas, nacionalinės kalbos ir rusų kalba, kaip nacijų tarpusavio bendravimo kalba, brandaus socializmo sąlygomis viena kitą papildė tarybinių žmonių gyvenime ir veikloje.

Kaip jau yra pastebėjęs P. Fedosejevas, F. Filinas ir kiti, rusų kalbos, kaip tarybinių tautų tarpusavio bendravimo priemonės, plitimas nedaro žalos nacionalinėms kalboms. Priešingai, rusų kalba padeda visų nacionalinių kalbų klestėjimui ir, būdama jų santykių tarpininkas, priklausomai nuo jos kūrybiško vartojimo, nacionalines kalbas gali praturtinti. „Tas, kad visiems TSRS piliečiams būtina mokėti rusų kalbą, — rašo F. Filinas (1977, 8–9), — neprieštarauja nerusų tautų ir tautybių interesams. TSRS tautų kalbų mokymosi savanoriškumo principas ir toliau lieka svarbiausias. Nacionalinės kalbos plėtojasi ir klesti ir toliau jos plėtosis ir klestės, jokio nacionalinių interesų varžymo neturi būti. Kalbama apie kitką, būtent — apie nerusų tautybės piliečių visuotinį bilingvizmą, kur rusų kalba, kaip tautų tarpusavio bendravimo priemonė, ir nacionalinės kalbos toliau egzistuos harmoningai, be jokio antagonizmo“.

Svarbia rusų kalbos funkcionavimo ir plitimo sąjunginėse ir autonominėse respublikose sąlyga yra laikomas bilingvizmas. Bilingvizmas, kaip žinoma, yra paplitęs ne tik Tarybų šalyje, bet ir daugelyje kitų kraštų. Tik socialistinėje visuomenėje bilingvizmo pagrindas, kaip pažymi P. Fedosejevas (1980, 68), yra iš principo kitoks: bilingvizmas sudaro kalbinę aplinką, kurioje plėtojasi ir turtėja nacionalinės kalbos, bet kartu didėja ir reikmė mokėti rusų kalbą, tarybinių tautų tarpusavio bendravimo kalbą. P. Fedosejevas rašo: „Svarbu yra ir toliau kryptingai ir nuosekliai aiškinti, kad bilingvizmo, nacionalinės–rusų dvikalbystės sąlygomis nacionaliniai interesai jokiū būdu nėra varžomi, bet, priešingai, susidaro kalbinė situacija, leidžianti harmoningai derinti tautų kultūroje internacionalinį ir nacionalinį pradą. Todėl lygiateisė dvikalbystė, kaip vienas svarbiausių kalbinės kūrybos TSR Sąjungoje principų, yra reikalinga tolesnio plėtojimo ir plataus taikymo įvairiose švietimo pakopose, ypatingai nacionalinėse vidurinėse ir aukštosiose mokyklose“.

„Būdingas mūsų šalies bilingvizmo (ir polilingvizmo) bruožas, — kaip pažymi leidinio „Rusų kalba kaip tarybų tarpusavio bendravimo priemonė“ redaktoriai (1977, 3), — yra tas, kad mūsų šalyje kalbos viena šalia kitos egzistuoja harmoningai ir nėra nacionalinio-kalbinio antagonizmo, — visa tai priklauso nuo to, kad Tarybų šalyje yra įgyvendinta lenininė nacionalinė politika, paremta draugyste socialistinės visuomenės tautų, vienijamų didelio pasaulinės reikšmės tikslo — komunizmo sukūrimo. Svarbiausias mūsų kalbinės politikos uždavinys yra visokeriopai padėti klestėti nacionalinėms literatūrinėms kalboms ir tuo pačiu metu siekti, kad visi TSRS piliečiai mokėtų rusų kalbą“.

Šiuos principinius teiginius patvirtina mokslinė realios TSR Sąjungos lingvosocialinės situacijos analizė.

1969–1976 m. buvo išleistas daugiatomis kompleksinės problemos „Nacionalinių kalbų raidos dėsningumai ryšium su socialistinių tautų raida“ Mokslinės Tarybos iniciatyva parengtas veikalas „TSRS tautų literatūrinių kalbų raidos dėsningumai tarybiniais metais“. Veikalą sudaro atskiros knygos — kolektyvinės monografijos, kurios savo ruožtu susideda iš atskirų kalbų aprašų. Pirmoji monografija „Pagrindiniai iranėnų ir iberų-kaukazičių kalbų vidinės struktūros raidos procesai“ (1969) yra skirta tadžikų, osetinų, kurdų, adygėjų, lakų ir abchazų kalboms. Antrojoje monografijoje „Tiurkų, finougrių ir mongolų kalbų pagrindiniai struktūrinės raidos procesai“ (1969) yra apibūdinamos kazachų, baškų, tuvių, gagaūzų, estų, komių-zyrių, buriatų ir samodų bei kitų šiaurės tautelių kalbos. Armėnų, lietuvių, moldavų, azerbaidžaniečių, uzbekų ir gruzinų literatūrinių kalbų pakitimai tarybiniais metais yra analizuojami monografijoje „Senarąšių kalbų struktūrinė raida“ (1973). Baigiamoji kalbamojo veikalo knyga yra J. Dešerijevio monografija „Literatūrinių kalbų visuomeninių funkcijų raida“ (1976).

„TSRS tautų literatūrinių kalbų raidos dėsningumai tarybiniais metais“ yra kompleksiniais metodais paremtas frontalus tyrimas, kokio nėra buvę nei tarybiniam, nei užsienio kalbos moksle. Iš vienos pusės, atskirų kalbų specialistų parašytuose skyriuose yra nagrinėjami kalbų struktūrų pakitimai, leksinis, frazeologinis ir stilistinis TSRS tautų kalbų turtėjimas tarybiniais metais, iš antros, J. Dešerijevio monografijoje į nagrinėjamas kalbas žiūrima sociologiškai — tiriamas kalbos funkcionavimas visuomenėje, nustatomos visuomeninio kalbos vartojimo sferos ir jų kitimas priklausomai nuo kultūros, ekonomikos ir visuomenės raidos.

Daugelio Tarybų šalies nacionalinių kalbų struktūros ir funkcionavimo frontalaus tyrimo rezultatus J. Dešerijevs (1976, 425) apibendrina taip: „Kokių nors bendrų bruožų atsiradimas TSRS tautų kalbose (fonetikoje, gramatikoje) yra gana ilgas procesas. Todėl, nagrinėdami kalbinės raidos TSR Sąjungoje prognozavimo problemą, negalime vadovautis kalbų artėjimo, liejimosi, kalbinės sąjungos kūrimosi, kaip didelės socialinės reikšmės ir rezultatyvumo, koncepcija“. Kalbamojo daugiatomio veikalo pasirodymas patvirtino, kad tarybinių tautų gimtosios, nacionalinės kalbos, laisvai funkcionuodamos, atskleidžiamos vidinės raidos potencijas ir sparčiai plėtodamosios, tų tautų gyvenime užima tvirtas pozicijas, nes sudaromieji kalbos elementai iš esmės yra pastovūs, kitos kalbos ar kalbų įtakai lengvai nepasiduoda ir per trumpą laiką nepakinta. Panašiai leidžia galvoti ir mažų šiaurės

bei Sibiro tautelių kalbų funkcionavimo faktinės padėties atskleidimas. Antai V. Avrорinas (1975, 210–211), Šiaurės ir Sibiro tautelių kalbų funkcionavimo tyrimo specialistas, rašo: „Nešališkam stebėtoji kelia nuostabą visai kas kita – absoliučios daugumos TSRS tautų, ir mažų, ir didelių, iš ilgaamžio aspsnūdimo prikeltų lenininės nacionalinės politikos, kalbų sparti raida. Be galo įdomu ir tai, kad pačių mažiausių tautų kalbos dėl to, kad yra besąlygiškai pripažintas jų lygiateisiškumas ir socialinė vertė, rodo nepaprastą atsparumą. Reikia tik stebėtis, kad vienaaiulės Kaukazo kalbos ir netgi Čiukčių pusiasalio kerekų kalba, kurių atstovų yra tik kelios dešimtys žmonių, tebegyvuoja ligi šios dienos. Tipišku mūsų sąlygomis dalyku galima laikyti laisvą visų kalbų gyvavimą ir plėtojimąsi... Todėl, man atrodo, netinka vienodai kalbėti apie sparčią didžiųjų tautų kalbų plėtotę ir mažųjų tautų kalbų nykimą, apie vienų perspektyvumą ir antrų neperspektyvumą“. Gyventojų apklausa parodė, kad ir pačių mažiausių tautelių žmonės pasisako ne tik už gimtųjų kalbų vartojimą buityje, bet ir už jų dėstymą pradinėse mokyklose. Antra vertus, matyti gana aiškus mažų tautelių atstovų polinkis vartoti rusų kalbą, ypač darbe ir mokykloje, kur esama kitakalbių žmonių. Gimtosios ir rusų kalbos pasidalija vartojimo sferomis ir tokiu būdu viena kitą papildo. Rusų kalba daugiausia vartojama tose sferose, kurių toms tautoms anksčiau nereikėjo ir kurias išugdė tarybinė santvarka (Аврорин В., 1975, 241, 237).

Tarybiniai žmonės suvokia socialinę būtinybę gerai mokėti rusų kalbą, kuri yra visų mūsų šalies tautų žmonių tarpusavio bendravimo priemonė, vertina didelį rusų kalbos vaidmenį savo gyvenime. Tarybinių žmonių polinkis į rusų kalbą pasireiškia dviem būdais: pirma, kasdieniniame darbe ir visuomeninėje veikloje šalia gimtosios jie vartoja rusų kalbą, kitaip sakant, jie tampa bilingviais ir, antra, tam tikra tarybinių žmonių dalis pereina prie nuolatinio rusų kalbos vartojimo, ir rusų kalba pasidaro jų gimtoji kalba. Tiesa, rusų kalbos mokėjimo lygis ir jos paplitimas atskiruose Tarybų Sąjungos regionuose ir atskirose tarybinėse respublikose priklausomai nuo specifinių istorinių-kultūrinių sąlygų, kaip ir reikia tikėtis, gana įvairuoja. Bet pagrindinė tendencija plisti ir intensyvėti rusų kalbos vartojimui nacionalinėse respublikose yra ryški ir pastovi. 1979 m. sąjunginio gyventojų surašymo metu 61,3 mil. kitų (nerusų) tautybių žmonių nurodė rusų kalbą kaip antrąją kalbą, kuria jie laisvai kalba. Mažiausiai rusų kalba yra paplitusi Užkaukazėje ir Vidurinėje Azijoje. 1979 m. gyventojų surašymo duomenimis (Население СССР, 23–24), rusų kalbą moka: armėnų – 38,6 % (1970 m. – 30,1 %), azerbaidžaniečių – 29,5 % (1970 m. – 16,6 %) ir gruzinų – 26,7 % (1970 m. – 21,3 %). Mokačių rusų kalbą kazachų yra 52,3 % (1970 m. – 41,8 %), uzbekų – 49,3 % (1970 m. – 14,5 %), tadžikų – 29,6 % (1970 m. – 15,4 %), kirgizų – 29,4 % (1970 m. – 19,1 %), turkmėnų – 25,4 % (1970 m. – 15,4 %). Iš Pabaltijo tautų mažiausiai mokačių yra estų (24,2 %, 1970 m. – 29,0 %), o daugiausia – latvių (56,7 %, 1970 m. – 45,2 %). Tarpinę padėtį užima lietuviai – 52,1 % (1970 m. – 35,9 %). Iš sąjunginėse respublikose ir už jų ribų gyvenančių TSRS tautybių daugiausia rusų kalbą mokačių yra baltarusių (57,0 %), latvių (56,7 %), kazachų (52,3 %) ir lietuvių (52,1 %). Vadinasi, daugiau kaip pusė šių tautų atstovų užsirašė moką rusų kalbą. Prie šio santykio artėja ukrainiečiai (49,8 %), uzbek-

kai (49,3 %) ir moldavai (47,4 %). Rusų kalbos mokymosi augimo tempai yra tokie: palyginus su 1970 m., rusiškai mokančių uzbekų padidėjo 35 %, lietuvių – 17 %, tadžikų – 14 %, ukrainiečių ir azerbaidžaniečių – 13 %, latvių, moldavų ir kazachų – 11 %, turkmėnų ir kirgizų – 10 %, baltarusių ir armėnų – 8 %, gruzinų – 5 %. Estai yra tarp 14 TSRS mažų tautybių, kurių mokančių rusiškai skaičius sumažėjo (5 %).

Kitų (nerusų) tautybių žmonių, laikančių rusų kalbą gimtąja, skaičius pastoviai didėja: 1926 m. jų buvo 6,5 mil., 1959 m. – 10 mil., 1970 m. – 13 mil., o 1979 m. jie jau sudarė 16,3 mil. Šitą skaičių, žinoma, sudaro pirmiausia už respublikos ribų gyvenantys baltarusiai (25,8 %), ukrainiečiai (17,2 %), paskui vadinamosios nacionalinės mažumos: rusų kalbą laiko gimtąja 85,8 % žydų, 72 % graikų, 70,9 % lenkų, 69,3 % persų, 58,9 % rumunų, 45,1 % asiriečių, 43 % vokiečių, 32 % bulgarų ir kt.

Yra atvejų, kad tautelės dauguma pakeičia savo kalbą, pereidama prie kitos kalbos (dažniausiai rusų), bet tokių atvejų nedaug. 1979 m. gyventojų surašymo duomenimis, iš 500 aleutų tik 17,7 % (1970 m. – 21,8 %) savo gimtąja kalba laiko aleutų kalbą. Iš 1400 itelmenų tik 24,4 % (1970 m. – 35,7 %) žmonių savo gimtąja kalba užrašė itelmenų kalbą. Tik 31 % udegėjų (iš viso jų yra 1600 žmonių) ir tik 30,6 % Sachalino saloje gyvenančių nivchų (iš viso 4400 žmonių) gimtąja kalba be laiko savo tautybės kalbą (Население СССР, 25–26). Antra vertus, esti atvejų, kad savo tautybės kalbą laikančių gimtąja skaičius padidėja. Tokie yra nganasanai (padidėjo nuo 75,4 ligi 90,2 %), selkupai (nuo 51,1 ligi 56,6 %), dolganai (nuo 89,8 ligi 90,0 %) ir kt.

Vadinasi, TSRS tautų, kad ir mažų, kalbos yra gana patvarios, kalbinio gyvenimo poslinkiai yra lėti, sudėtingi, ir jokių būdu negalima sakyti, kad jie vyksta viena kryptimi. Polinkis vartoti rusų kalbą yra akivaizdus, jau davė nemažą rezultatų, bet gimtosios kalbos taip pat nėra praradusios savo socialinės reikšmės. V. Aurorinas (1975, 211) pabrėžia, kad laipsniškas mažųjų tautelių kalbų turėtų pozicijų netekimas yra netipiškas reiškinys. Tai, kad dalis mažų Šiaurės ir Sibiro tautelių miršta savo kalbas, yra pagimdyta ne tarybinių sąlygų; tai reiškinys, kuris prasidėjo gerokai prieš Spalio revoliuciją.

Išanalizavęs įvairias lingvosocialines situacijas ir jų dinamiką, H. Paulis (1960, 460), vienas žymiausių XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios kalbotyros teoretikų, priėjo prie tokių išvadų: „Ten, kur tautos maišosi ir jungiasi, bilingvizmas yra įprastas reiškinys, kartu su juo prasideda ir kalbų tarpusavio sąveika. Jei, be to, kuri nors tauta kuo nors pralenkia kitą – gyventojų skaičiumi, politine ar ekonomine galia arba dvasiniu atžvilgiu – jos kalba imama vis plačiau vartoti ir išstumia kitą kalbą; galų gale bilingvizmą vėl pakeičia vienos kalbos dominavimas. Priklausomai nuo nugalimosios kalbos rodomo pasipriešinimo šis procesas gali vykti sparčiau ar lėčiau, o jos paliekami kalboje nugalėtojoje pėdsakai gali būti daugiau ar mažiau ryškūs“. Bet bilingvizmas yra pereinamoji stadija iš vienos monolingvinės situacijos į kitą tik tautų ir kalbų nelygiateisiškumo sąlygomis. Tai būdinga kapitalistinio pasaulio tikrovei, kur kalbų išplitimas (pavyzdžiui, anglų po Šiaurės Ameriką, Australiją ir Indiją) „yra šalutinis produktas karinės, politinės, religinės, kultūrinės, eko-

nominės ar tiesiog demografinės ekspansijos tos tautos, kurios bendravimo priemonė ta kalba yra“ (Martine A., 1972, 81–82). Kad tokiomis sąlygomis viena kalba nugali kitą kalbą, visiškai nepriklauso nuo jos struktūros. „Kalba nugali savo varžoves ne dėl kokių vidinių savybių, bet dėl to, kad jos vartotojai yra karingesni, fanatiškesni, kultūringesni, energingesni, – pažymi prancūzų lingvistas A. Martinė (1972, 81–82). – Lotynų, arabų, ispanų ir anglų kalbų struktūros niekuo nepre-disponavo tų kalbų paplitimo toli už jų pradinių ribų. Kas jų struktūrose bent jau prisidėjo prie šio proceso, atspindėjo tuos tautos charakterio ir kultūros bruožus, kurie vienaip ar kitaip lėmė tolesnę įvykių eigą“.

Kapitalistiniame pasaulyje, kur didesnės ir galingesnės tautos ekonomiškai ir kultūriškai dominuoja ir stengiasi pajungti mažesnes ir silpnesnes, tam tikromis istorinėmis-socialinėmis aplinkybėmis (dėl užkariavimo, okupacijos ar prievartinės inkorporacijos) gali iškilti pavojus tautos egzistencijai: jos kultūra ir kalba gali būti išstumtos. Tada sąmoningai dedamos apsisaugojimo ir išlikimo pastangos. Kalba, būdama etninis tautos simbolis, nacionalinių vertybių skalėje užima aukštą vietą, ir dėl to, iškilus pavojui, pirmiausia yra ginama kalba. Gindama kalbą, tauta kartu gina ir savo tautybę, savo egzistenciją. Kalbos netekimas yra laikomas pirmąja tautybės netekimo pakopa.

Lenininė nacionalinė politika ir tarybinių tautų bei kalbų klestėjimas

TSKP Centro Komiteto ataskaitiniame pranešime Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XXVI suvažiavimui TSKP Centro Komiteto Generalinis sekretorius L. Brežnevas (1981, 62) kalbėjo: „Gyvenimas įtikina, kad intensyvus ekonominis ir socialinis kiekvienos mūsų respublikos vystymasis spartina jų visapusio suartėjimo procesą. Klesti ir viena kitą praturtina nacionalinės kultūros, formuojasi vieningos tarybinės liaudies – naujos socialinės ir internacionalinės bendrijos – kultūra. Šis procesas mūsų šalyje vyksta taip, kaip ir turi vykti socializmo sąlygomis: lygybės, broliško bendradarbiavimo ir savanoriškumo pagrindu. Partija griežtai seka, kaip laikomasi šių lenininės nacionalinės politikos principų. Jų mes neatsisakysime niekada!“

Šiais žodžiais yra išreikštas gilus teorinis socialinės-kultūrinės mūsų šalies raidos įprasminimas – socialistinių nacionalinių kultūrų klestėjimas, viena kitos praturtinimas ir vieningos tarybinės liaudies – naujos socialinės ir internacionalinės bendrijos – kultūros formavimasis.

Tarybinių tautų kalbų funkcionavimas brandaus socializmo laikotarpiu Tarybų šalyje priklauso, iš vienos pusės, nuo bendrųjų tarybinės visuomenės raidos dėsningumų, iš antros – nuo konkrečių etnolingvistinių sąlygų, kuriomis tie dėsningumai realizuojami. Vienas svarbiausių faktorių, determinuojančių Tarybų šalies kalbinės raidos tendencijas, yra tas, kad susidarė nauja socialinė ir internacionalinė bendrija – tarybinė liaudis, kuri sukūrė bendrą socialistinio turinio kultūrą, apimančią visų tarybinių tautų kultūrų vertingiausius elementus ir tradicijas. Lygiagrečiai išlieka, plėtojasi bei kyla ir savitos socialistinės nacionalinės kultūros.

Su šiais procesais koreliuodamosi koegzistuoja ir dvi tarybinių tautų kalbų raidos tendencijos: pirma, tarybinių tautų kalbų potencialių galimybių realizavimas ir, antra, rusų kalbos – tarybinių tautų tarpusavio bendravimo priemonės – funkcionavimo plėtimasis.

Tarybinė liaudis yra istoriškai susiklosčiusi nauja socialinė ir internacionalinė bendrija. Jos pamatą sudaro tvirta darbininkų klasė, valstietijos ir inteligentijos sąjunga, kuriai vadovauja darbininkų klasė, visų Tarybų šalies nacių ir tautų juridinė ir faktinė lygybė, jų draugystė ir bendradarbiavimas (Федосеев П., 1980, 60). Tarybinė liaudis nėra kažkokia nauja nacija, bet ji yra laisvų ir lygiateisių socialistinių nacių sandrauga.

Socialistinė nacija yra iš kapitalistinės visuomenės nacijos ir tautybės dėl kapitalizmo likvidavimo ir socializmo pergalės išaugusi nauja socialinė bendrija, kurioje išsilaikė, nors ir kokybiškai kitu pamatu, tam tikri jos pirmysčiai etniniai bruožai, bet socialistiniais internacionaliniais pagrindais persitvarkė jos politinio, socialinio-ekonominio ir dvasinio gyvenimo sankloda (Ленинизм и национальный вопрос, 222). Tarybinė liaudis yra ta organiška ir efektyvi forma, kuria kiekviena nacija ir tauta brandina bei plėtoja materialines ir dvasines galias.

Tarybinės socialistinės nacijos ir tautos turi visas sąlygas ekonomiškai ir kultūriškai plėtotis ir kilti. Nacionalinės plėtotės prielaidos yra ekonomikos ir mokslinio-techninio potencialo augimas bendrajame ekonominiame ir moksliniame-techniniame Tarybų Sąjungos komplekse, nacionalinio socialistinio valstybingumo ir tautinės kultūros plėtojimas, taip pat gimtosios kalbos ugdymas.

Viena svarbiausių tarybinių tautų ekonominio ir kultūrinio augimo sąlygų yra platus gimtosios kalbos vartojimas visose visuomeninio-politinio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo srityse. Štai kaip nacionalinių kalbų reikšmę brandaus socializmo laikotarpiu apibūdina tarybinis filosofas P. Fedosejevas (1980, 68): „Kartu reikia labiau kreipti dėmesį į sprendimą teorinių klausimų, susijusių su vietinių gyventojų kalbos dėstymu ir mokymu sąjunginių bei autonominių respublikų mokyklose. Nacionalinių kalbų plėtojimas – tai ne tik jų lygiateisiškumo liudijimas. Svarbiausia yra tai, kad gimtąja kalba lengviau ir greičiau perimamos žinios ir kultūrinės vertybės. Sėkmingai plėtojant kultūrą, liaudies švietimą, rengiant nacionalinius kadrus šalies sąjunginėse, autonominėse respublikose, autonominėse srityse ir apygardose didelį vaidmenį vaidina visų TSRS nacių ir tautybių kalbos“.

Mūsų šalyje kalbos viena greta kitos egzistuoja harmoningai. Taip yra todėl, kad mūsų šalyje yra įgyvendinta lenininė nacionalinė politika, pagrįsta socialistinių nacių lygiateisiškumo ir draugystės principais.

Pagrindinius socialistinės visuomenės nacionalinės politikos ir kalbinės kūrybos principus V. Leninas suformulavo dar gerokai prieš Spalio revoliuciją. 1914 m. V. Leninas (Raštai, 19, 71–72), kalbėdamas apie darbininkų demokratiją, pagrindė visų nacių ir jų kalbų lygiateisiškumo principą: „Kad įvairios nacijos laisvai ir taikiai sugyventų drauge arba išsiskirtų (kada tai joms yra patogiau), sudarydamos atskiras valstybes, tam yra reikalingas pilnutinis demokratizmas, kurį gina darbininkų klasė. Nė vienos privilegijos nė vienai nacijai, nė vienai kalbai! Nė mažiausios priešpados, nė mažiausio neteisingumo nacionalinės mažumos atžvilgiu! – štai dar-

bininkų demokratijos principai“. Analizuodamas proletarinės valstybės pagrindus, V. Leninas (Raštai, 20, 203) pažymėjo: „Demokratinė valstybė neabejotinai turi pripažinti *visišką* įvairių kalbų *laisvę* ir atmesti *visokias* privilegijas vienai iš kalbų. Demokratinė valstybė neleis, kad kuri nors tautybė slopintų, majorizuotų kitą tautybę bet kurioje srityje, bet kurioje visuomeninių reikalų šakoje“. Visų nacijų ir jų kalbų lygiateisiškumo principo įgyvendinimas yra „*nebuvimas* privalomos valstybinės kalbos, užtikrinant gyventojams mokyklas su mokymu visomis vietinėmis kalbomis ir įtraukiant į konstituciją pagrindinį įstatymą, skelbiantį negaliojančiomis bet kurias vienos nacijos privilegijas ir bet kuriuos nacionalinės mažumos teisių pažeidimus...“ (V. Leninas. Raštai, 20, 53).

Atsakydamas į liberalų kritiką, straipsnyje „Ar reikalinga privaloma valstybinė kalba?“ V. Leninas (Raštai, 20, 55) rašė: „Mes geriau už jus žinome, kad Turgenevo, Tolstojaus, Dobroliubovo, Černyševskio kalba – didi ir galinga. Mes labiau už jus norime, kad tarp visų be skirtumo Rusijoje gyvenančių nacijų engiamųjų klasių susidarytų kiek galint glaudesnis bendravimas ir broliška vienybė. Ir mes, suprantama, esame už tai, kad kiekvienas Rusijos gyventojas galėtų išmokyti didžiosios rusų kalbos.“

Tik vieno mes nenorime: *prievartos* elemento. Mes nenorime vėzdu varyti į rojų. Nes [...] *privaloma* valstybinė kalba susijusi su *prievarta*, įkalinėjimu. Mes manome, kad didi ir galinga rusų kalba nėra reikalinga to, kad bet kas turėtų jos mokytis *lazdos verčiamas*. Mes esame įsitikinę, kad kapitalizmo vystymasis Rusijoje, aplamai visa visuomeninio gyvenimo eiga veda į visų nacijų suartėjimą tarpusavyje. Šimtai tūkstančių žmonių permetami iš vieno Rusijos galo į kitą, nacionalinė gyventojų sudėtis susimaišo, atskirumas ir nacionalinis surembėjimas turi atkristi. Tie, kuriems dėl jų gyvenimo ir darbo sąlygų reikia mokėti rusų kalbą, išmoks jos ir be lazdos“.

Šiais V. Lenino principais yra pagrįsta Komunistų partijos ir Tarybinės vyriausybės nacionalinė politika ir kalbinė kūryba. Dar 1921 m. X Komunistų partijos suvažiavimo nutarimuose, tiesiogiai V. Leninui vadovaujant, buvo iškeltas pagrindinis Tarybų šalies tautų kultūrų ir kalbų plėtojimo uždavinys. Suvažiavimo nutarimuose sakoma, kad „partijos uždavinys yra padėti nedidžiarusių tautų darbo masėms pasivyti pirmyn pažengusią centrinę Rusiją, padėti joms: a) išvystyti ir sustiprinti pas save tarybinį valstybingumą tokiomis formomis, kurios atitinka nacionalines-buitines šių tautų sąlygas; b) išvystyti ir sustiprinti pas save veikiančius gimtąja kalba teismą, administraciją, ūkio organus, valdžios organus, sudarytus iš vietos žmonių, pažįstančių vietos gyventojų buitį ir psichologiją; c) išugdyti pas save spaudą, mokyklas, teatrą, klubus ir aplamai kultūros-švietimo įstaigas gimtąja kalba; d) organizuoti ir išvystyti platų tinklą tiek bendro mokomojo, tiek ir profesinio-techninio pobūdžio kursų bei mokyklų gimtąja kalba (visų pirma kirgizams, baškiram, turkmėnams, uzbekams, tadžikams, azerbaidžaniečiams, totoriams, dagestaniečiams), kad būtų greičiau parengti vietiniai kvalifikuotų darbininkų ir tarybinių-partinių darbuotojų kadrai visose valdymo srityse ir visų pirma švietimo srityje“ (TSKP suvažiavimų, konferencijų ir CK Plenumų rezoliucijose ir nutarimuose, I, 543).

Vadovaujantis lenininės nacionalinės politikos principais, pirmaisiais Tarybų valdžios metais visoje šalyje pradėta plati kalbinė kūryba: buvo sudaromi alfabetai rašto neturėjusių tautų kalboms, nustatomi naujai kuriamų literatūrinių kalbų pagrindai, rengiami žodynai, gramatikos ir kitokie vadovėliai, kuriama terminija, organizuojamos mokyklos gimtosiomis kalbomis, ruošiami nacionaliniai kadrai ir kt. Daugiau kaip 50 rašto neturėjusių tautų (pavyzdžiui, baškirai, abchazai, avarai ir daugelis kitų) susikūrė literatūrinės kalbas, kurios leido toms tautoms likviduoti ekonominį ir kultūrinį atsilikimą. Visos mūsų šalies tautų kalbos gavo lygias teises ir laisvai vartojamos įvairiose tarybinių tautų veiklos sferose (administracijoje, mokykloje, literatūroje, spaudoje, teatre, saviveikloje ir kt.). Nacionalinių kultūrų ir kalbų suklestėjimas Tarybų šalyje – tai tikras lenininės nacionalinės politikos triumfas.

Neseniai raštą išgijusios kalbos išplėtė savo vartojimo sferas: a) jomis sukurta grožinė literatūra; b) leidžiami periodiniai leidiniai (laikraščiai, žurnalai, almanachai); c) dėstoma pradinėse, kartais ir vidurinėse mokyklose; d) veikia nacionaliniai teatrai, teatrinės trupės; e) rengiamos radijo ir televizijos laidos; f) gimtosios kalbos vartojamos ūkinėje, valstybinėje ir visuomeninėje-politinėje veikloje; g) tos kalbos neretai vartojamos raštvedybai ir asmeniniam susirašinėjimui (Деметриев Ю. Д., 1976, 391).

Carinės Rusijos imperijos tautos buvo skirtingų tikybų ir kultūrinių tradicijų, todėl vartojo ir skirtingus alfabetus. Originalų raštą, susijusį su ilgaamžėmis literatūrinėmis tradicijomis, turėjo rusai, ukrainiečiai, baltarusiai, gruzinai ir armėnai. Slaviškąjį alfabetą daugiau ar mažiau vartojo taip pat šešios kitos tautos (mordviai, čuvašai, udmurtai, komiai, jakutai ir osetinai), priėmusios ortodoksinę krikščionybę. Estai, latviai (šalia gotiškosios) ir lietuviai rašė lotyniškąją grafiką. Buriatai ir kalmukai, išpažinę lamaitų tikėjimą, rašė tam tikra senovės uigurų—mongolų rašto forma. Žydai ir karaimai, judaizmo atstovai, rašė senovės hebrajų raštu. Šešiolika Vidurinės Azijos ir Kaukazo tautų, išpažinusių islamą, savo kalboms taikė arabiškąjį raštą. Tai buvo uzbekai, tadžikai, kazachai, azerbaidžaniečiai, totoriai, čečėnai, ingušai, kabardinai, balkarai, karačajai, adygėjai, kumykai, avarai, lakai, tabasaranai ir lezginai. Minėtų tautų vartotas uigurų—mongolų, senovės hebrajų ir arabų raštas turėjo daug trūkumų, neadekvačiai perteikė tų kalbų fonetinės sistemos ypatybes, turėjo siaurą, daugiausia religinę, vartojimo sferą ir todėl paprastajai liaudžiai buvo neprieinamas. Dėl tų priežasčių trečiajame mūsų amžiaus dešimtmetyje vietoj uigurų—mongolų, senovės hebrajų ir arabų rašto buvo įvesti lotyniškieji rašmenys. Tai buvo teisingas nacionalinės politikos žingsnis, nes perėjimą iš karto prie rusiškojo alfabeto vidaus ir užsienio priešai būtų aiškinę esant rusifikacinės carizmo politikos recidyvą. Pagaliau ir pačios nacionalinių pakraščių liaudies masės nebūtų dar pajėgusios suprasti tautų ir jų kultūrų artėjimo procesų.

Pirmasis kalbinės kūrybos periodas, kai buvo lotynizuojami esami alfabetai ir kuriami nauji, suvaidino teigiamą vaidmenį literatūrinių kalbų, nacionalinių kultūrų ir nacionalinio valstybingumo raidoje.

Antruoju kalbinės kūrybos periodu 1937–1940 m. Vidurinės Azijos, Pavolgio, Šiaurės Kaukazo ir Azerbaidžano absoliuti dauguma tautų perėjo prie rusiškojo alfabeto (senąjį raštą išlaikė tik gruzinai ir armėnai). Tai lėmė socializmo kūrimo

praktika: pakilus tarybinių tautų ekonomikai ir kultūrai, suklestėjo literatūrinės kalbos, padidėjus socialinei visuomenės integracijai, svarbų vaidmenį ėmė vaidinti kalbų tarpusavio sąveikos ir turtėjimo procesai.

Daugianacionalinės tarybinės visuomenės dabartinį raidos etapą apibūdina keletas bruožų: bendras liaudies ūkio kompleksas, pagrįstas aukšto lygio technika; visos socialistinės visuomenės socialinis vienytiškumas; socialistinė demokratija; daugianacionalinė socialistinio turinio kultūra; marksistinės-lenininės ideologijos, socialistinio internacionalizmo principų įsivyravimas. Tad visai suprantama, kad šie reiškiniai brandaus socializmo visuomenėje sukelia ir intensyvina internacionalizmo procesus, t. y. visų tarybinių tautų artėjimo ir visapusio bendradarbiavimo, jų broliškos draugystės stiprėjimo procesus. Svarbiausi internacionalizmo procesus lemiantys veiksniai yra bendra materialinė-techninė socializmo bazė, vieninga sąjunginė valstybė, socialistinio turinio, nacionalinės formos ir internacionalinės esmės tarybinė kultūra, didelis tarybinių tautų tarpusavio bendravimo kalbos išplitimas (Федосеев П., 1980, 61). Savanorišką nacių artėjimą socializmo sąlygomis yra numatęs V. Leninas. „Socializmo tikslas, – rašė jis (Raštai, 22, 135), – yra ne tik žmonijos susiskaldymo į smulkias valstybes ir bet kurio nacių atskirumo panaikinimas, ne tik nacių suartėjimas, bet ir jų susiliejimas“.

Nacija, iš vienos pusės, yra pastovi istorinė bendrija, iš antros, visuomeninės raidos forma, susidariusi ekonominio gyvenimo bendrumo pamatu. Vadinasi, marksistinėje nacijos definicijoje į pirmą vietą yra iškeliamas ekonominio gyvenimo bendrumas, taip pat svarbūs nacijos bruožai yra kalbos bei teritorijos bendrumas, kultūra, tautinė sąmonė ir psichologija (Ленинизм и национальный вопрос, 23). Nacionalinės ypatybės, arba skirtumai, pirmiausia yra kalba ir kultūra, tautinė sąmonė ir psichologija. Ryškiai jos pasireiškia tautos ar etninės grupės buitimi, tradicijomis ir papročiais. Nacionalinio priklausymo jausmas ir nacionalinio bendravimo poreikis, nacionaliniai interesai, jausmai, idėjos, nacionalinis pasididžiavimas, nacionalinės tradicijos ir etnografinės buities ypatybės, savo nacijos, tautos santykių su kitomis nacijomis, tautomis, tautybėmis ir etninėmis grupėmis suvokimas ir įprasminimas, gebėjimas kurti, įnešti savo indėlį į žmonijos civilizaciją, – visa tai priklauso nacionalinei sąmonei. Nacionalinė psichologija apima nacionalinį charakterį, nacionalinius jausmus, tautines temperamento, nuotaikų ir įpročių ypatybes, nacionalinių tradicijų ir papročių psichologinę pusę. Būtų neteisinga manyti, kad dėl nacių suartėjimo visos šios nacionalinės, tautinės ypatybės, ir ypač kalba, išnyks.

Nacių artėjimo ir susilieimo socialistinėje visuomenėje prielaidą V. Leninas paryškino trimis esminiais momentais. Grįsdamas programinius partijos nuostatus nacionaliniu klausimu, V. Leninas (Raštai, 24, 54) rašė: „Proletarinė partija siekia sukurti kiek galima stambesnę valstybę, nes tai yra naudinga darbo žmonėms, ji siekia nacių *suartėjimo* ir tolesnio *susilieimo*, bet šį savo tikslą ji nori pasiekti ne prievarta, bet išimtinai laisva, broliška visų nacių darbininkų ir darbo žmonių sąjunga“. V. Leninas (Raštai, 31, 68–69) taip pat nurodė, kad nacionaliniai skirtumai „išliks dar labai ir labai ilgai net po to, kai bus įgyvendinta proletariato diktatūra pasauliniu mastu“. Vadinasi, kalbėdamas apie nacių artėjimą ir susilieimą

socializmo sąlygomis, V. Leninas turėjo galvoje tai, kad, pirma, nacijų artėjimo ir liejimosi procesas yra laisvas, savanoriškas, antra, jis yra glaudžios socialistinių nacijų vienybės, broliškos jų sąjungos formavimasis, bet ne nacionalinių skirtumų likvidavimas ir, trečia, nacionalinių skirtumų, ypatybių egzistavimas yra patvarus ir ilgalaikis. Tuo remiantis, Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programoje nurodoma, kad, Tarybų Sąjungoje nugalėjus komunizmui, nacijos dar labiau suartės, padidės jų ekonominis ir idėjinis bendrumas, išsiplėtos bendri komunistiniai jų dvasinio veido bruožai. „Bet nacionalinių skirtumų, ypač kalbinių skirtumų, nusitrynimasis – daug ilgesnis procesas, negu klasinių ribų nusitrynimasis“, – pabrėžiama Programoje. Pranešime apie TSRS Konstitucijos projektą L. Brežnevas pažymėjo: „Socialinė-politinė tarybinės liaudies vienybė visai nereiskia nacionalinių skirtumų išnykimo“. Ir iš tikrųjų, nauja istorinė žmonių bendrija – tarybinė liaudis – nelikviduoja egzistuojančių nacijų ir nekuria kažkokių antstatų ant tautų, bet ji yra įvairių tautybių žmonių vienijimo pavyzdys, kur išlieka kartu ir pačios nacijos bei tautos, jų savitumas, kalba ir kultūra. Niekad neturėta tokių plačių galimybių nacionalinių atributų ir faktorių plėtojimu, jų atsinaujinimui ir praturtėjimui kaip dabar (Федосеев П., 1980, 63).

Tarybų Sąjungos Komunistų partija įgyvendina lenininę nacionalinę politiką. Jos Programoje (1961, 93) yra pasakyta: „... ir ateityje užtikrinti laisvą TSRS tautų kalbų vystymąsi, visišką laisvę kiekvienam TSRS piliečiui kalbėti, auklėti ir mokyti savo vaikus bet kuria kalba, nedarant jokių privilegijų bei apribojimų ir neverčiant vartoti vienas ar kitas kalbas. Broliškos tautų draugystės ir savitarpio pasitikėjimo sąlygomis nacionalinės kalbos vystosi lygiateisiškumo ir tarpusavio praturtėjimo pagrindu“. Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Konstitucijoje (1977, 18, 21) yra užtikrinta teisė vartoti gimtąją kalbą ir mokytis mokykloje gimtąja kalba: TSRS piliečiams suteikiamų „... teisių įgyvendinimą užtikrina visų TSRS nacijų ir tautybių visapusiško vystymo ir suartėjimo politika, piliečių auklėjimas tarybinio patriotizmo ir socialistinio internacionalizmo dvasia, galimybė vartoti gimtąją kalbą ir kitas TSRS tautų kalbas“. TSRS piliečių teisė į mokslą, be daugelio kitų veiksmų, užtikrina „galimybė mokytis mokykloje gimtąja kalba“.

* * *

Šiame darbe kai kuriais aspektais apžvelgta respublikos lingvosocialinė situacija. Iš apžvalgos matyti, kad respublikos socialiniame ir kultūriniame gyvenime lietuvių kalba vaidina vyraujančią vaidmenį. Gimtosios kalbos plėtojimasis ir funkcionavimas, kurį užtikrina lenininės nacionalinės politikos principų įgyvendinimas Tarybų valstybėje, yra būtina sąlyga naujo žmogaus ugdymui, jo sėkmingai socializacijai ir greitam savo tautos ir kitų nacijų sukurtų dvasinių vertybių perėmimui, jo dvasinio potencialo formavimui. Tuo labai rūpinasi Komunistų partija. Šalia to vis didesnę socialinę svarbą įgyja rusų kalba, kuri yra pagrindinė tarybinių tautų tarpusavio bendravimo priemonė. Rusų kalbos mokėjimas papildė lietuvių kalbos atliekamas socialines funkcijas, prisidėjo prie naujo žmogaus formavimo. Harmoningas lietuvių ir rusų kalbų funkcionavimas greta yra ryškus respublikos lingvosocialinės situacijos bruožas.

LITERATŪRA

I

- Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 36.
 Энгельс Ф. Эмигрантская литература. — В кн.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 18.
- Leninas V. Darbininkų klasė ir nacionalinis klausimas. — Raštai. V., 1953, t. 19, p. 71–72.
- Leninas V. Tezės nacionaliniu klausimu. — Raštai. V., 1953, t. 19, p. 219–227.
- Leninas V. Kritinės pastabos nacionaliniu klausimu. — Raštai. V., 1953, t. 20, p. 3–34.
- Leninas V. Ar reikalinga privaloma valstybinė kalba? — Raštai. V., 1953, t. 20, p. 54–56.
- Leninas V. Nacionalinės politikos klausimu. — Raštai. V., 1953, t. 20, p. 196–203.
- Leninas V. Apie nacių apsisprendimo teisę. — Raštai. V., 1953, t. 20, p. 369–425.
- Leninas V. Socialistinė revoliucija ir nacių apsisprendimo teisė. — Raštai. V., 1953, t. 22, p. 132–145.
- Leninas V. Proletariato uždaviniai mūsų revoliucijoje. — Raštai. V., 1954, t. 24, p. 39–68.
- Брежнев Л. И. Участникам Всесоюзной научно-теоретической конференции „Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР“. — В кн.: Брежнев Л. И. Ленинским курсом. М., 1981, т. 8, с. 44–45.
- Brežnevas L. TSKP Centro Komiteto ataskaitinis pranešimas Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XXVI suvažiavimui ir eiliniai Partijos uždaviniai vidaus ir užsienio politikos srityje 1981 m. vasario 23 d. — V., 1981.
- TSKP XXVI suvažiavimo medžiaga. — V., 1981.
- Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa. — V., 1961.
- Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Konstitucija. — V., 1977.
- TSKP suvažiavimų, konferencijų ir CK Plenumų rezoliucijose ir nutarimuose. — V., 1955, t. 1.

II

- Balčikonis J. Rusų mokslininkų įnašas į lietuvių kalbos mokslą. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos žinynas, 1952, t. 9.
- Baskakovas A., Trifonovas J. [Rec.]: Kalbos vaidmuo dabartinėje visuomenėje. — Komunistas, 1980, Nr. 9.
- Griškevičius P. Kovų ir darbo pergalių kelias. — Komunistas, 1979, Nr. 6.
- Karaliūnas S., Vidugiris A. Bilingvizmo tipų Lietuvos TSR klausimu. — Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštovyros draugijos respublikinės kalbos komisijos sąsiuvinis: Mūsų vardų kultūra. V., 1970, šas. 19.
- Karaliūnas S. Sociolingvistiniai lietuvių kalbos tyrinėjimai. — Kn.: Socialinės lingvistikos problemos. V., 1979.
- Kruopas J. Lietuvių literatūrinės kalbos vystymasis praeityje ir tarybiniais metais. — Kn.: Lietuvių kalba tarybiniais metais. V., 1967.
- Lyberis A. ir Ulvydas K. Lietuvių literatūrinės kalbos leksikos praturtėjimas tarybinės santvarkos metais. — Kn.: Literatūra ir kalba. V., 1958, t. 3.
- Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra. — V., 1977.
- Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1977 metais. Statistikos metraštis. — V., 1978.
- Lietuvos TSR gyventojai. 1979 metų sąjunginio gyventojų surašymo duomenimis. — V., 1980.
- Lietuvos TSR laikraščių ir žurnalų kainoraštis. 1978. — V., 1977.
- Lietuvos TSR liaudies ūkis 1978 metais. — V., 1979.
- Lietuvos TSR spaudos statistika 1977–1978–1979–1980. — V., 1981.
- Michalčenko V. Kelių kalbų vartojimas ir kalbos kultūra. — Kalbos kultūra. V., 1974, šas. 27.
- Mironas R. Lietuvių ir rusų kalbų lyginamoji istorinė fonetika. — Tarybinė mokykla. 1952, Nr. 6.
- Mironas R. Lyginamoji-istorinė lietuvių ir rusų kalbų morfologija. — Tarybinė mokykla, 1954, Nr. 5, 6, 8.

- Palionis J. Lietuvių literatūrinės kalbos istorija. — V., 1979 (Skyrius „Lietuvių literatūrinė kalba tarybiniu laikotarpiu“).
- Rutkevičius M. Draugystės ir bendradarbiavimo kalba. — *Komunistas*, 1981, Nr. 12.
- Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos leksikos raida ir jos turtėjimas tarybinės santvarkos metais. — Kn.: *Lietuvių kalba tarybiniais metais*. V., 1967.
- Stanaitis A., Adlys P. Lietuvos TSR gyventojai. — V., 1973.
- Vaitkevičius B. Tarybų Lietuva: praeities ir dabarties bruožai. — V., 1980.
- Аврорин В. А. Опыт изучения функционального взаимодействия языков у народов Сибири. — ВЯ, 1970, № 1.
- Аврорин В. А. Ленинские принципы национальной политики. — ВЯ, 1970, № 2.
- Аврорин В. А. Двужычье и школа. — В кн.: *Проблемы двужычья и многоязычия*. М., 1972.
- Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка. — Л., 1975.
- Базиев А. Т., Исаев М. И. Язык и нация. — М., 1973.
- Баскаков Н. А. Развитие языков и письменности народов СССР. — ВЯ, 1952, № 3.
- Белодед И. К. Русский язык — язык межнационального общения народов СССР. — Киев, 1962.
- Белодед И. К. Развитие языков социалистических наций СССР. — Киев, 1969.
- Белодед И. К. Ленинская теория национально-языкового строительства в социалистическом обществе. — М., 1972.
- Белодед И. К., Язык и идеологическая борьба. — Киев, 1974.
- Белодед И. К., Ижакевич Г. П., Черторишская Т. К. Русский язык как источник обогащения языков народов СССР. — Киев, 1978.
- Бернштейн В. Некоторые источники и формы проявления интерференции в процессе изучения иноязычной лексики. — В кн.: *Взаимодействие языков в процессе обучения* / Под ред. В. Шярнаса. Вильнюс, 1971.
- Взаимоотношение развития национальных языков и национальных культур / Отв. ред. Ю. Д. Дешериев, Э. Г. Туманян. — М., 1980.
- Взаимоотношение языков и культур народов СССР в условиях развитого социализма: Реферативный сборник. — М., 1980.
- Вестник статистики. — М., 1980, № 10.
- Видулис А., Каралюнас С. К вопросу о типах двужычья в Литовской ССР. — В кн.: *Проблемы двужычья и многоязычия*. М., 1972.
- Виноградов В. В. Великий русский язык. — М., 1945.
- Виноградов В. В. Русский язык в современном мире. — *Русская речь*, 1970, № 1.
- Внутриструктурное развитие старописьменных языков / Отв. ред. д-р филол. н. Ю. Д. Дешериев. — М., 1973.
- Гаршва К. К. Развитие двужычья в Литовской ССР. — Тр. АН ЛитССР. Серия А, 1982, т. 3(79).
- Граудина Л. К., Семенова М. Ф. Русский язык в Латвийской ССР. — В кн.: *Русский язык как средство межнационального общения*. М., 1977.
- Гришкявичус П. П. Советская Литва. — М., 1978.
- Гришкявичус П. В едином строю народов СССР. — Вильнюс, 1980.
- Гроссе Р. О соотношении языка и нации. — *Иностранные языки в школе*, 1970, № 3.
- Дешериев Ю. Д. Развитие младописьменных языков народов СССР. — М., 1958.
- Дешериев Ю. Д. О развитии языков народов СССР. — В кн.: *Вопросы строительства коммунизма в СССР*. М., 1959.
- Дешериев Ю. Д. Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе. — М., 1966.
- Дешериев Ю. Д. К методологии теории билингвизма и методике билингвистических исследований. — В кн.: *Методы билингвистических исследований*. — М., 1976 (в ссылках: а).

- Дешериев Ю. Д. Закономерности развития литературных языков народов СССР в советскую эпоху. Развитие общественных функций литературных языков. — М., 1976 (в ссылках: б).
- Дешериев Ю. Д. Развитие общественных функций литовского и других литературных языков в Литовской ССР. — В кн.: Дешериев Ю. Д. Развитие общественных функций литературных языков. М., 1976 (в ссылках: в).
- Дешериев Ю. Д. Развитие социальных функций русского языка как общего языка межнационального общения народов СССР. — В кн.: Русский язык как средство межнационального общения. М., 1977.
- Дешериев Ю. Д. Языковые проблемы взаимодействия культур. — В кн.: Межнациональные связи и взаимодействие культур народов СССР. Таллин, 1978.
- Дешериев Ю. Д. Современное состояние социолингвистики в СССР и актуальные проблемы развития языковой жизни советского общества. — В кн.: *Socialinēs lingvistikos problemos*. V., 1979.
- Дешериев Ю. Д., Протченко И. Ф. Национальные отношения в зрелом социалистическом обществе и развитие двуязычия в национальных школах. — В кн.: Пути развития национально-русского двуязычия в нерусских школах РСФСР. М., 1979.
- Джунусов М. О некоторых актуальных теоретических вопросах национальной политики КПСС. — В кн.: Интернациональное воспитание трудящихся. Рига, 1967.
- Жукаускас К. К. Совершенствуем обучение русскому языку. — *Tarybinė mokykla*, 1976, № 4.
- Закарьян М. Лексико-семантическая интерференция при изучении второго языка. — В кн.: За развитие методики обучения русскому языку и литературе в литовской школе / Под ред. В. Шярнаса. Каунас, 1969.
- Зиманас Г. О. О сущности процесса сближения социалистических наций. — Вопросы философии, 1966, № 7.
- Исаев М. И. Решение национально-языковых проблем в советскую эпоху. — ВЯ, 1977 (в ссылках: а), № 6.
- Исаев М. И. Панорама языковой жизни народов СССР. — В кн.: Русский язык как средство межнационального общения. М., 1977 (в ссылках: б).
- Исаев М. И. О языках народов СССР. — М., 1978.
- Исаев М. И. Языковое строительство в СССР. — М., 1979.
- Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. — М., 1973, т. 4.
- Каралюнас С. Литовский язык. Развитие двуязычия. — В кн.: Внутроструктурное развитие старописьменных языков. М., 1973.
- Корсакас Ю. Функционирование родного и русского языков в школах Советской Литвы. — В кн.: *Socialinēs lingvistikos problemos*. V., 1979.
- Круонас Й. Р., Гайвянис К. Б. Терминологическая работа и подготовка терминологических словарей в Литовской ССР. — В кн.: Вопросы разработки научно-технической терминологии. Рига, 1973.
- Круонас Й., Сабалаяускас А., Валяцкене А. и др. Литовский язык. — В кн.: Закономерности развития литературных языков народов СССР в советскую эпоху. Внутроструктурное развитие старописьменных языков / Отв. ред. Ю. Д. Дешериев. М., 1973.
- Круонас Й. Р. О современном состоянии и путях дальнейшего развития литовского языка. — В кн.: Вопросы развития литературных языков народов СССР в советскую эпоху. Алма-Ата, 1964.
- Ленинизм и национальный вопрос в современных условиях. 2-е изд. — М., 1974.
- Марченко Е. Нарушение синтаксических норм русского литературного языка. — *Mūsų kalba*, 1974, № 9.
- Михальченко В. Ю. Особенности речи учащихся в условиях литовско-русского двуязычия. — В кн.: Взаимодействие языков в процессе обучения. Вильнюс, 1971.

- Михальченко В. Ю. О функционировании языков в Литовской ССР. — В кн.: Социолингвистические проблемы развивающихся стран. М., 1975.
- Михальченко В. Ю. О взаимодействии литовского и русского языков в условиях двуязычия. — В кн.: Социолингвистические проблемы развивающихся стран.
- Михальченко В. Ю. Условия развития литовско-русского двуязычия. — В кн.: Развитие национально-русского двуязычия. М., 1976.
- Михальченко В. Ю. Типологические особенности литовского и русского языков. — В кн.: Развитие национально-русского двуязычия.
- Михальченко В. Ю. Первая ступень литовско-русского двуязычия. — В кн.: Развитие национально-русского двуязычия.
- Михальченко В. Ю. Вторая ступень литовско-русского двуязычия. — В кн.: Развитие национально-русского двуязычия.
- Михальченко В. Ю. Третья ступень литовско-русского двуязычия. — В кн.: Развитие национально-русского двуязычия.
- Михальченко В. Ю. Четвертая ступень литовско-русского двуязычия. — В кн.: Развитие национально-русского двуязычия.
- Михальченко В. Ю. Функционирование русского языка в Литовской ССР и его взаимодействие с литовским языком. — В кн.: Русский язык как средство межнационального общения. М., 1977.
- Михальченко В. Ю. Актуальные социолингвистические проблемы языковой жизни Литовской ССР. — *Socialinės lingvistikos problemos*. V., 1979.
- Михальченко В. Ю. Развитие литовского литературного языка в связи с развитием культуры литовского народа. — В кн.: Взаимоотношение развития национальных языков и национальных культур. М., 1980.
- Михальченко В. Ю. Развитие литовского литературного языка в связи с его функционированием в сфере высшего образования (в печати).
- Мустейкис К. В. Некоторые аспекты сопоставительного исследования морфологии русского и родного языков. — В кн.: Русский язык — язык межнационального общения народов СССР. М., 1976.
- Мустейкис К. В. Ориентация на перспективу. — В кн.: Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР. М., 1981.
- Мяркене Н. Функционирование и преподавание русского языка в сфере высшего образования Литовской ССР. — В кн.: *Socialinės lingvistikos problemos*. V., 1979.
- Мяркене Н. А. Проблема функционирования русского языка в сфере высшего образования (на материале Литовской ССР): Канд. дис. — М., 1981. — Машинопись.
- Население СССР. — М., 1980.
- Национальное и интернациональное в современном мире. — Кишинев, 1981.
- Национальные отношения в СССР на современном этапе. — М., 1979.
- Никольский Л. Б. Языковая политика как форма сознательного воздействия общества на языковое развитие. — В кн.: Язык и общество. М., 1968.
- Основные процессы внутривидового развития иранских и иберийско-кавказских языков / Отв. ред. д-р филол. н. Н. А. Баскаков. — М., 1969.
- Основные процессы внутривидового развития тюркских, финно-угорских и монгольских языков / Отв. ред. д-р филол. н. Н. А. Баскаков. — М., 1969.
- Плакунова Т. Лингвистическое обоснование обучения русскому произношению (Из опыта работы с литовцами). — *Pedagogika ir psichologija*. V., 1963, t. 4.
- Плакунова Т. Некоторые черты русского произношения в г. Вильнюсе. — *Mūsų kalba*, 1974, Nr. 9.
- Пошкус К. Русский язык — язык межнационального общения. — Русский язык в национальной школе. М., 1970, № 6.
- Пути развития национально-русского двуязычия в нерусских школах. М., 1979.
- Пяль Э. О некоторых вопросах развития наций и национальных языков Советского Союза. — Изв. АН ЭССР. Общественные науки, 1968, т. 17, № 4.

- Пяль Э. Н. О развитии национальных языков и типах двуязычия. — В кн.: Проблемы двуязычия и многоязычия. М., 1972.
- Пяль Э. Межнациональный язык и двуязычие. — Изв. АН ЭстССР. Общественные науки, 1979, т. 28, № 4.
- Рашидов Ш. Р. Язык нашего единства и сотрудничества. — М., 1979.
- Рекомендации Всесоюз. науч.-теорет. конф. „Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР“. — Русский язык в национальной школе. М., 1979, № 5.
- Римкус А. С. Преподавание русского языка в школах Литвы. — В кн.: Русский язык — язык межнационального общения народов СССР. М., 1976.
- Русский язык в национальных республиках Советского Союза. — М., 1980.
- Русский язык как средство межнационального общения. — М., 1977.
- Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР: Материалы Всесоюз. науч.-теорет. конф. „Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР“, 22–24 мая 1979 г. Ташкент. — М., 1981.
- Русский язык — язык межнационального общения народов СССР: Материалы Всесоюз. науч.-практ. конф. по совершенствованию преподавания русского языка в национальных школах, средних специальных и высших учебных заведениях, 21–23 октября 1976 г. Ташкент. — М., 1976.
- Семенова М. Ф. Русско-латышские языковые связи. — Рига, 1973.
- Сивицкене М. О билингвизме и интерференции в области синтаксиса. — *Mūsķ kalba*, 1976, № 2.
- Совершенствовать изучение и преподавание русского языка. — Русский язык в национальной школе. М., 1979, № 1.
- Суник О. П., Дешериев Ю. Д., Мусаев К. М., Туманян Э. Г. Проблема двуязычия народов СССР: Тез. докл. конф., посвящ. вопросам взаимодействия и взаимообогащения языков народов СССР. Казань, 1964.
- Теоретические проблемы социальной лингвистики / Отв. ред. Ю. Д. Дешериев. — М., 1981.
- Толмачева З. А., Якубайтис Т. А. О структурно-типологическом изучении латышско-русских языковых контактов. — Изв. АН СССР, 1967, № 5.
- Трифоновас Я. С. Функционирование и взаимодействие русского и литовского языков в Литовской ССР: Канд. дис. — М., 1978. — Машинопись.
- Федосеев П. Н. О социальных и идейных основах сближения наций и народностей. — В кн.: Наука Союза ССР. М., 1972.
- Федосеев П. Теоретические проблемы развития и сближения наций. — Коммунист, 1980, № 1.
- Филин Ф. П. Ленинское учение о нации и некоторые проблемы национального языка. — Изв. АН СССР. Отделение лит-ры и яз. М., 1970, № 2.
- Филин Ф. П. История общества и развитие двуязычия. — Изв. АН СССР. Сер. лит-ры и яз., 1970, т. 29, вып. 3.
- Филин Ф. П. Современное общественное развитие и проблема двуязычия. — В кн.: Проблемы двуязычия и многоязычия. М., 1972.
- Филин Ф. П. Русский язык в советских национальных республиках. — В кн.: Русский язык как средство межнационального общения. М., 1977.
- Филин Ф. П. О дальнейшем развитии исследований по проблемам функционирования и изучения русского языка, преподавания русской литературы в союзных и автономных республиках, автономных областях и округах СССР. — Вестн. АН СССР, 1979, № 5.
- Ханазаров К. Х. Историческая необходимость и прогрессивность межнационального языка в многонациональном социалистическом государстве. — Обществ. науки в Узбекистане Ташкент, 1962, № 8.
- Ханазаров К. Х. Строительство коммунизма и развитие национальных языков (На примере словарного фонда). — Обществ. науки в Узбекистане. Ташкент, 1963, № 3.
- Ханазаров К. Х. Сближение наций и национальные языки в СССР. — Ташкент, 1963.

- Ханазаров К. Х. Критерии двуязычия и его причины. — В кн.: Проблемы двуязычия и многоязычия. М., 1972.
- Ханазаров К. Х. Решение национально-языковой проблемы в СССР. — М., 1977.
- Холмогоров А. И. Интернациональные черты советских наций. — М., 1970.
- Холмогоров А. И. Конкретно-социологические исследования двуязычия. — В кн.: Проблемы двуязычия и многоязычия. М., 1972.
- Швейцер А. Д. Современная социолингвистика. — М., 1977.
- Шепетис Л. К. Забота Партии о духовном потенциале советского народа. — В кн.: Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР. М., 1981.
- Шимкус С. Интернациональное воспитание трудящихся села. — В кн.: Интернациональное воспитание трудящихся. Рига, 1967.
- Чепелите Д. Основные типы нарушения лексических норм в русской речи литовцев. — *Mūsų kalba*, 1978, Nr. 2.
- Чепелите Д. К вопросу о некоторых лексических трудностях в речи учащихся литовцев. — В кн.: Вопросы преподавания русского языка в школе с литовским языком обучения / Сост. Л. Судавичене. Каунас, 1980.

III

- Korsakas K. *Literatūrų draugystė*. — V., 1962.
- Lietuvos gyventojai (1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys). — K., b. m.
- Lietuvos TSR istorija. — V., 1963, t. 2.
- Mackey W. F. The Description of Bilingualism. — In: *Readings in the Sociology of Language* / Ed. by J. Fishman. The Hague, 1968.
- Merkys V. Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.). — V., 1978.
- Ślawski F. Lexikalische Neuerungen im Baltisch-Slawischen. — In: *Donum Balticum*. Stockholm, 1970.
- Sommerfelt A. *Diachronic and Synchronic Aspects of Language*. — The Hague, 1971.
- Venclova A. A. Puškinas ir Lietuva. — Кн.: *Laikas ir rašytojai*. V., 1958.
- Корецкий П. И. О раскольниках в Ковенской губернии. — В кн.: Памятная книжка Ковенской губернии на 1863 год. Отдел II.
- Мартине А. Распространение языка и структурная лингвистика. — В кн.: Новое в лингвистике. М., 1972, вып. 6.
- Немченко В. Русские старожилы Литвы и их говоры. — *Kalbotyra*. V., 1963, t. 7.
- Пауль Г. Принципы истории языка. — М., 1960.
- Пшеничников П. Г. Русские в Прибалтийском крае. — Рига, 1910.
- Станкевич А. Очерк возникновения русских поселений на Литве. — *Виленский временник*. Кн. 4: Русские поселения Ковенской губернии. Вильна, 1909.

С. КАРАЛЮНАС

К ХАРАКТЕРИСТИКЕ ЛИНГВОСОЦИАЛЬНОЙ СИТУАЦИИ РЕСПУБЛИКИ

Резюме

Главный компонент лингвосоциальной ситуации Литовской ССР составляет то, что литовский язык, являясь национальным языком с древней и богатой письменной традицией, выполняет основные социальные функции и удовлетворяет нужды взаимного общения представителей литовской социалистической нации. Он является языком республиканской печати, радио и телевидения, национального театра и кинематографии, на нем издается обширная художественная, общественно-политическая и научная литература, ведется обучение в школах, в высших учебных заведениях, им пользуются на республиканских съездах и конференциях.

Ведущая роль национального языка в такой важной сфере, как высшее образование, подтверждается данными, собранными путем социолингвистического анкетного опроса студентов старших курсов Каунасского политехнического института им. Антанаса Снечкюса: 92,8 % студентов выпускного курса общаются на литовском языке, 6,2 — на русском и 1 % — на иностранном; 69,2 % студентов читают литературу своей специальности на литовском языке, 28,6 — на русском и 2,2 — на иностранном; 90,5 % студентов пишут на литовском языке, 8,5 — на русском и 1 % — на иностранном. Следовательно, в общеобразовательных средних школах и вузах республики основным средством общения является литовский язык, однако наряду с ним все большее значение приобретает русский язык как средство общения, расширенного познания.

Будучи основным компонентом социально-коммуникативной системы, литовский язык оказывает заметное влияние на лингвосоциальную ситуацию республики. Оно проявляется, в частности, в том, что во время последней всесоюзной переписи населения литовский язык назвали вторым языком, которым они свободно владеют, 106 954 русских, 27 506 поляков, 7341 белорус, 4865 украинцев, 4579 евреев и др. Для некоторых из них он даже стал родным. По данным переписи 1979 г., литовский язык родным назвали 9536 представителей польской национальности, 6641 — русской, 790 — белорусской, 654 — украинской, 619 — еврейской национальности и др.

Другим важным компонентом лингвосоциальной ситуации республики является функционирование русского языка как языка межнационального общения советских народов — социальная необходимость, обусловленная интересами построения коммунизма в нашей стране. Применение русского языка обуславливается также всей экономической, общественной и культурной жизнью республики.

Литовский язык как средство общения литовской социалистической нации и русский язык как язык межнационального общения советских народов в хозяйственной, общественной и культурной жизни республики дополняют друг друга и гармонически сосуществуют.

Соотношение социальных функций, выполняемых литовским и русским языками в жизни республики, весьма обширно изучил Ю. Д. Дешериев (1976). Из 22 выделенных им сфер применения языка литовский и русский параллельно функционируют в радиовещании и телевидении республики, в высшем образовании, в науке и технике, в государственных учреждениях, в делопроизводстве и официальной переписке, в культурно-просветительских учреждениях, в научной, общественно-политической и культурной жизни, в местном транспорте и учреждениях связи, в сфере обслуживания и др. В трех сферах, а именно: в общении между собою самих русских, в общении литовцев с представителями других народов, в переписке с центральными учреждениями, а также с другими республиками, — ведущая роль принадлежит русскому языку. В промышленном производстве и технической документации, где соотношение применения одного из данных языков зависит от национального состава рабочих, служащих и инженерно-технических работников, литовский и русский языки употребляются наравне. В остальных областях хозяйственной, социальной, общественно-политической и культурной жизни республики преобладает литовский язык. Это начальное, среднее общее и среднее специальное образование для детей литовской национальности, судопроизводство и периодическая печать.

Возможность слушать и смотреть программы на русском языке дают Литовское радио и телевидение. Вильнюсское радио ежедневно 1 ч 10 мин транслирует свои передачи на русском языке. В учебном году два раза в неделю по 20 мин передаются уроки русского языка; 2 ч 20 мин в сутки на русском языке транслируются спортивные программы, концерты, различные торжества. Время передач на русском языке Вильнюсского радио значительно увеличивает ретрансляция из Москвы — 3,5 ч в сутки. Литовское телевидение также значительную часть своих передач ведет на русском языке. Напр., в субботу, 11 октября 1980 г., республиканское телевидение работало всего 15 ч 56 мин, в том числе 9 ч 34 мин — на литовском языке и 4 ч 33 мин — на русском. В сентябре 1981 г. из 201 ч работы Литовского телевидения программы на русском языке занимали 85 ч, или 35 % всего рабочего времени.

Другая обширная сфера интенсивного применения русского языка — это система народного образования. В Советской Литве действуют немало восьмилетних и средних школ с русским языком обучения.

Функционирование русского языка в сфере высшего образования проявляется не только в том, что учебниками и другой специальной литературой в значительной мере студенты пользуются на русском языке, но, самое главное, в том, что в системе высшего образования Литовской ССР русский язык наряду с литовским применяется в качестве языка преподавания. Об этом красноречиво говорят следующие данные. В 1980—1981 уч. г. в 13 вузах Литовской ССР из общего числа 400 академических групп дневного отделения, 140 групп вечернего отделения и 150 групп заочного отделения соответственно в 40, 14 и 15 академических группах занятия по всем предметам велись на русском языке. В 1980 г. в вузы Литовской ССР поступило 9100 студентов, в том числе в группах с русским языком преподавания насчитывалось 1587, или 17,4 %, — в среднем 920 студентов на дневном отделении (58 %), 322 — на вечернем (20 %) и около 345 студентов (22 %) — на заочном.

Все сказанное позволяет делать вывод, что Коммунистическая партия Литвы с большим вниманием относится к запросам в области языка, культуры и быта граждан некоренных национальностей, работающих и проживающих в республике.

Чтобы выяснить, насколько достаточны навыки в русском языке, полученные в средней школе, были опрошены 440 работников культуры и народного хозяйства (со стажем работы не менее 3 лет) пяти районов и двух городов республики, 285 демобилизованных (представителей всех районов и городов), а также 304 студента различных специальностей 2—4-го курсов. Данные обследования показывают, что большинство опрошенных более или менее удовлетворены навыками чтения (90,9 % опрошенных), письма (81,3) и речи (76,6), полученными в средней школе. Частично недовольных навыками чтения было 6,5 %, навыками письма — 16,2 и навыками речи — 20,8, а полностью недовольных было лишь 2,6 %.

Результаты опроса подтверждают и тот факт, что очень важным фактором в освоении литовским народом языка межнационального общения является школа. Возьмем, напр., данные, полученные социолингвистическим анкетным опросом выпускников Каунасского политехнического института им. Антанаса Снечкуса. На вопрос: „Каков уровень владения русским языком?“ получены следующие ответы: говорю свободно — 28 %, удовлетворительно — 56, слабо — 16, пишу хорошо — 6, удовлетворительно — 60, плохо — 34. При этом следует иметь в виду, что в качестве родного языка родителей в основном указывался литовский язык (98 %).

Другим важным фактором развития литовско-русского двуязычия является непосредственный контакт с иноязычным населением в многонациональных трудовых коллективах.

Третьим фактором овладения русским языком, касающимся, однако, только мужчин, следует назвать службу в Советской Армии. Это обстоятельство значительно углубляет знание русского языка, полученное в средней школе, и поэтому у представителей мужского населения оно чаще лучше, чем у женщин. Среди свободно владеющих всеми формами русского языка мужчины составляют 61,7 %, а женщины — 38,3, среди не знающих русского языка мужчин около 24 %, а женщин примерно 76.

Можно полагать, что знание и активное пользование русским языком в сельской местности в значительной мере зависят от этнической компактности региона и обратно пропорционально ей. Так, в местностях с высокой компактностью населения коренной национальности (напр., в Алитусском районе — 95,1 % литовцев, Капсукском — 97,6, Кедайняйском — 92,4, Шяуляйском — 96) 6,5 % жителей села свободно говорят, читают и пишут на русском языке, 12,7 — говорят и пишут, 38,3 — говорят слабо, а 42,5 — не знают его. В районах с преобладанием различного по национальному составу населения процент населения, владеющего русским языком, выше. Так, в Зарасайском районе, где проживают русские старожилы, а коренное население составляет всего 68 %, свободно владеющих русским языком 39,1 %.

Следовательно, согласно данным социолингвистических анкет, знание литовским населением русского языка, несмотря на определенное варьирование по регионам, в общем является хорошим. С этим согласуются и материалы Всесоюзной переписи населения 1979 г.: 48 % жителей республики назвали русский язык вторым языком народов СССР, которым они свободно владеют. В 1970 г. эта цифра достигала только 33,8 %. Следовательно, знание русского языка постоянно улучшается, а активное пользование им расширяется.

Это свидетельство плодотворной деятельности Коммунистической партии Литвы и правительства Литовской ССР, направленной на интернациональное воспитание трудящихся.

Литовский народ добровольно изучает русский язык и пользуется им не только для того, чтобы общаться с представителями других национальностей, но и для того, чтобы читать художественную и специальную литературу, слушать московское радио и смотреть программы Центрального телевидения, знакомиться с богатой культурой русского народа.

Литовско-русский билингвизм, как нам представляется, следует считать билатеральным. Как указывалось выше, почти половина населения Литовской ССР свободно владеет русским языком, большинство представителей других национальностей, постоянно проживающих в республике, говорят или более-менее понимают литовский язык. Типичными билингвами следует назвать русских старожилов Литвы. Литовско-русский билингвизм является контактным: его появление обуславливается ежедневным общением представителей двух народов, их совместным участием в трудовых процессах.

В отличие от локального билингвизма, наблюдаемого на части территории республики (напр., польско-литовский билингвизм в окрестностях г. Вильнюса), литовско-русский билингвизм глобален: это проявление национально-русского билингвизма, основного типа билингвизма в Советском Союзе, имеющего государственное, общественно-политическое значение.

S. KARALIŪNAS

CHARACTERIZATION OF THE LINGUOSOCIAL SITUATION OF THE REPUBLIC

Summary

The paper consists of the following chapters: "Progress of Lithuanian Culture, Use of the Lithuanian Language and Its Intensification", "Use of the Lithuanian and the Russian Languages", "On the Subject of Contacts of Lithuanian and Russian", "Lithuanian — Russian and Russian — Lithuanian Bilingualism", "The Language of Communication of the Soviet Peoples and Its Role" and "Leninist National Politics and Prosperity of the Soviet Peoples and Their Languages".

The Lithuanian language is a means of communication of the Lithuanian socialist nation and it meets all needs of intercommunication of the Lithuanian people at the present stage of development of our society. In the years of Soviet power Lithuanian culture has flourished, the role of the Lithuanian language has risen, its social usage has intensified and spheres of its functioning have widened. At the same time in the economic, social and cultural life of the republic the Russian language functions, which is the main means of the international communication of the Soviet peoples.

During the general census of the population of 1979 48 % of the Lithuanians have pointed out that they speak Russian fluently. In 1970 there were only 33.8 % of them. The main channels of the formation of the Lithuanian — Russian bilingualism are a school, work in multinational industrial collectives and service in the Soviet Army.